

Kritisk Forum
FOR PRAKTISK TEOLOGI

GUDSTJENESTEN UNDER FORANDRING JUNI 2019

156

Gudstjenesten under forandring

Christine Tind Johannessen-Henry og Jacob Bech Joensen

Folkekirkens gudstjenestepraksis er kommet til debat. Det kommer den undertiden, ofte i form af debatindlæg i Kristeligt Dagblad eller kirkelige magasiner. Men denne gang er der tale om en anderledes koncentreret debat initieret af landets biskopper – ikke på grund af reformiver, men fordi de har taget de senere års stigende fremkomst af nye gudstjenesteformer til efterretning. På den baggrund nedsatte de i 2016 tre fagudvalg, som med fokus på henholdsvis liturgi, gudstjenester og dåb og nadver skulle kvalificere den debat, som nu altså er i gang.

Liturgiudvalget offentliggjorde sin rapport i februar 2019, og de næste to rapporter blev præsenteret ved arrangementet “Himmelske Dage på Heden 2019” i Herning den 30. maj-2. juni. Efter planen skal der tillige holdes regionale konferencer i løbet af efteråret ’19 og foråret ’20, og på den måde er bolden altså ved gradvist at blive spillet videre til folkekirkens medlemmer.

Udsigten til en organiseret, koncentreret og sammenhængende debat gav anledning til dette nummer af *Kritisk forum for praktisk teologi*, som bidrager til debatten med et kritisk blik på det, der satte det hele i gang: Lægger det op til en revision af folkekirkens autoriserede gudstjenesteordning, og hvor stiller det ordningens “udøvere”, altså præsterne og menighederne?

Som udgangspunkt har biskopperne givetvis fat i noget. Gennem ansøgninger fra menighedsråd, som ønsker at afvige fra den autoriserede gudstjenesteordning, kan de følge udviklingen, såvel som de kan opleve og høre om fornyende tiltag. Men i lyset af, at ansvaret for gudstjenesterne i landets 2.169 sogne påhviler folkekirkens ca. 2.400 præster og ca. 18.000 “menighedsrødder”, må det være relevant at spørge, hvori biskoppernes empiri består, og hvor solid den er. For udover at det er en kendsgerning, at biskopperne ikke har iværksat systematiske undersøgelser, kan man for eksempel spørge, om

de har været helt ude i krogene på visitats, om de alene beror på indkomne ansøgninger og fornemmelser, om de primært er påvirket af nogle få, som har tiltrukket sig opmærksomhed, og om de har tilstrækkelig berøring med, hvorvidt debatten vinder genklang i menighederne.

Spørgsmålene rejser sig, fordi biskopperne måske kun støtter sig til et mindretal af folkekirkens i alt ca. 20.400 gudstjenesteansvarlige, som imidlertid arbejder på vegne af ca. 4,3 millioner medlemmer. En konstellation, hvor præsterne har stor indflydelse og bærer et både teologisk og juridisk ansvar, og hvor menighedsrådenes demokratiske mandat og kirkelige kompetence kan anfægtes. Hvad angår præsterne, er de ikke kun hovedansvarlige for gudstjenesten. De får eller tiltager sig også tit både serveretten og det sidste ord, når det gælder liturgiske fornyelser og nyskabelser, såvel som det er dem, der søger biskopperne om tilladelse til at indføre dem. Hvad angår menighedsrådene, er de menighedernes folkevalgte repræsentanter, men ifølge nogle kritikere kun i princippet, fordi det ved det seneste valg i 2016 kun var 3% af dem, som blev valgt ved kampvalg. Resten blev valgt ved fredsvalg (aftalevalg). Samtidig har de et vist ansvar for den lokale kirkes højmesse, som de kan ændre alene ud fra kvalificerede antagelser om menighedens ønsker og uden nødvendigvis at høre menigheden, akkurat som det gælder andre gudstjenestetyper og andre typer af sognearrangementer.

På baggrund af disse diskutabile forhold – biskoppernes empiri og præsternes og menighedsrådsmedlemmernes empiri og mandat – kunne man spørge, hvor mange nye tiltag der egentlig bliver gjort, og måske vigtigere: Hvor stort er behovet, og hvor stor er reformiveren? – ikke blandt de gudstjenesteansvarlige, men i folkekirkens store, mangfoldige medlemsskare. Er det et elitært projekt, som et fåtal efterspørger? Handler det om at lokke folk til? Eller afspejler det medlemmernes ønsker? For selv om meget tyder på, at mange nøjes med et “passivt medlemskab”, indebærer det ikke nødvendigvis en efterspørgsel efter fornyelse. For på den anden side er genkendelighed, tradition og bevarelse af institutionen hyppige argumenter for at være medlem.

Det er spørgsmål som disse, som biskopperne satte de tre fagudvalg til at undersøge. Det er værd at bemærke, at det vitterligt var *fagudvalg*, for som det har været debatteret i blandt andet *Menighedsrådenes Blad*, var lægfolket ikke repræsenteret. Udvalgene bestod hovedsageligt af sognepræster, organister og teologer fra Aarhus og Københavns universiteter, Folkekirkens

Uddannelses- og Videnscenter, Dansk Bibelinstitut og Menighedsfakultetet, så det er fra en specifik faglig side, at bolden nu er spillet videre. Det er sket i form af tre rapporter, som dels findes i fuldt omfang på stifternes hjemmesider, dels er udkommet i korte, overskuelige "pixiudgaver". Alle tre indeholder en række overvejelser og arbejdsspørgsmål, som ude i sognene skal danne basis for drøftelser og eventuelt nye tiltag.

Udvalgenes akademiske indfaldsvinkel sætter spændingen mellem det elittære og det folkelige i relief. Det har været redaktionens ønske at lade dette spændingsfelt danne resonansrummet i dette nummer. Bidragyderne er med deres akademisk baggrund netop blevet bedt om at iagttage det folkelige blik som et benspænd for skrivearbejdet.

Redaktionen har valgt at bryde med den velkendte artikelform og lade indlæggene have præg af kronikker, men det har dog stået forfatterne frit for, hvorvidt de ville angive kilder. Kronikformen er valgt, fordi den tillader bidragyderne at ytre personlige holdninger, og efter redaktionens vurdering afspejler det samtidig debattens vigtighed: Den er potentielt skelsættende for folkekirken og alene på grund af potentialet en milepæl. Det indledende indlæg giver et bud på, hvilke forventninger præsterne kan have til debatten, mens de øvrige forholder sig til spørgsmålet om liturgisk fornyelse i henholdsvis samtidshistorisk, juridisk, homiletisk, erfaringsmæssigt og hymnologisk perspektiv. De to erfaringsbaserede indlæg af henholdsvis Ane Øland Bækgaard og Thomas Nedergaard kan kaldes rapporter fra virkeligheden.

God læselyst!

Liturgien former troen

Morten Fester Thaysen

Der er lagt op til liturgisk fornyelse i folkekirken. Biskopperne har i slutningen af 2016 nedsat tre udvalg, der har skullet udarbejde rapporter om sagen. Den første er allerede kommet. Titlen er *Folkekirkens liturgi mellem frihed og fasthed*. De to andre rapporter om dåben, nadveren og gudstjenestens opbygning er kommet, efter at artiklen her blev skrevet. På baggrund af rapporterne skal gudstjenestens liturgi debatteres i offentligheden. Forventningerne til debatten er mange. Kommer der noget ud af den? Eller mere præcist: Kommer der det ud af den, at den ikke bare fører til liturgisk fornyelse, men også at det bliver klart, hvor vigtig gudstjenestens liturgi er? Det siges nemlig, at liturgien former troen, eller som det hedder på latin "lex orandi, lex credendi", bønnens sprog er troens lov.

Gudstjenesten som en bekræftelse af fællesskabet

Forvilder man sig til gudstjeneste i udlandet, bliver det nogle gange tydeligt, hvad der liturgisk set er på spil i en luthersk kontekst. For et par år siden var jeg således til gudstjeneste i New York. Kirken tilhørte ikke nogen retning. Det slående var, at der heller ikke var noget, der signalerede, at gudstjenesten foregik i et gudstjenesterum. Døbefont, alter og kors var ikke til at få øje på. Til gengæld var der en stor scene, hvorfra det hele foregik. I sin opbygning var gudstjenestens liturgi meget enkel. Salmeversene var korte, men blev til gengæld gentaget i en uendelighed, hvilket skabte en euforisk stemning. Menigheden klappede, og nogle dansede ned ad midtergangen. Undervejs stillede tre unge mennesker sig op på scenen og vidnede om, hvordan de på et sårbart tidspunkt i deres liv havde mødt menigheden og var blevet omvendt til menighedens tro. Præstens prædiken var ligetil. Den tog ikke udgangspunkt i nogen evangelietekst, men i menighedens tro her og nu. Ligesom en stand-up komiker talte præsten i håndholdt mikrofon, mens han vandrede frem og tilbage på scenen. Det blev understreget igen og igen, at der var

to slags mennesker. Der var de troende her i menigheden, og så var der de ikke-troende og derfor fortabte mennesker ude i byen. Fortabelsens virkelighed blev skåret ud i pap. Prædikenen sluttede derfor med en opfordring til, at de, der endnu ikke tilhørte menigheden, kom op på scenen, hvor præsten under håndspålæggelse og bøn ville bede for, at de måtte komme til tro. Under stille musik kom folk op på scenen. Der blev grædt og klappet af de ny-omvendte. For en kølig, folkekirkelig protestant som mig virkede det underligt fremmedgørende. Gudstjenesten handlede udelukkende om denne konkrete menigheds synlige fællesskab, som jeg ikke var en del af. Det var et fællesskab af mennesker, der kendte hinanden og havde noget sammen. De kunne se, mærke og føle hinanden. Vidnesbyrd og prædiken var som et spejl, der blev holdt op for at bekræfte dem i, at dette fællesskab havde frelst dem.

Eller gudstjenesten som en vekselvirkning mellem tiltale og svar

Det er tydeligt, at der er noget andet på spil i folkekirkens gudstjeneste. Først og fremmest kan ingen være i tvivl om, at gudstjenesterummet er et liturgisk rum. Det er nemt at få øje på døbefont, alter og prædikestol. Gudstjenestens liturgi er lagt sådan an, at fra disse tre steder lyder Guds ord til menigheden. En dansk gudstjeneste handler således ikke om at bekræfte menighedens synlige fællesskab, men om Guds ord, der konstituerer menighedens fællesskab, som høres ved, at menigheden svarer i bøn og lovsang. Luther siger således i en prædiken i Torgau 17. søndag efter trinitatis 1544, at der ikke skal ske andet i gudstjenesten, end at Gud taler med os gennem sit ord – og at vi taler med ham gennem bøn og lovsang. En luthersk liturgi er således kendetegnet ved at lade gudstjenesten udfolde sig som en samtale mellem Gud og menighed, mellem Guds tiltale og menighedens svar.

Hvor gudstjenesteliturgien i New York handler om at bekræfte menighedens synlige fællesskab, handler den lutherske gudstjeneste om at lade Guds ord lyde ind i menigheden sådan, at den svarer. Menigheden er ikke et synligt fællesskab. Den er derimod kendetegnet ved, at den kan høres på det svar, den giver Guds ord. Guds ord er for menigheden altid noget udefra kommende. Noget, der lyder gennem tekstlæsning og ritualer. Noget, som menigheden

ikke kan fange og gøre til sit eget. Det eneste, menigheden kan, er at lade ordet lyde og svare. Hvis liturgien former troen, udfolder troen sig i den lutherske gudstjeneste i denne vekselvirkning mellem Guds tiltale og menighedens svar. Rapporten *Folkekirken liturgi mellem frihed og fasthed* forholder sig til spørgsmålet om autorisation. Man kan overveje, om det netop ikke er autorisationens opgave at sikre den lutherske gudstjenestes særlige karakter som vekselvirkning mellem tiltale og svar. Eller som der står i rapporten, s. 14: "...autorisationen sikrer, at der findes fælles udtryk for det, som folkekirken anser for at være sine ufravigelige teologiske grundantagelser."

En debat om de ufravigelige teologiske grundantagelser

Når biskopperne med liturgirapporterne åbner for en debat om gudstjenesteordningens fornyelse i folkekirken, må det derfor forventes, at der ikke bare bliver åbnet for en debat om, hvordan gudstjenesten kan blive sprogligt og musikalt fornyet. Debatten kommer også til at handle om, hvad fornyelsen kommer til at betyde for de "ufravigelige teologiske grundantagelser". Sagen er, at liturgien hviler på teologiske antagelser, som for nogle umiddelbart kan virke gammeldags og derfor uvedkommende. Men fordi teologiske begreber bliver beskyldt for at virke gammeldags, betyder det jo ikke, at de ikke har noget væsentligt at sige om mennesket i dag. Det er bare et spørgsmål om at kunne oversætte begreberne til nutiden, hvilket altid er teologiens opgave. Biskopperne må derfor insistere på, at det grundige teologiske arbejde bliver gjort for at kvalificere debatten om liturgisk fornyelse.

Et eksempel på en kvalificeret debat kunne være i forbindelse med vintrens debat om dåbsritualets forståelighed for moderne mennesker. Her er særlig ordet "arvesynd" blevet en del af debatten. De forestillinger, som på reformationens tid er blevet knyttet til arvesynden, deler vi ikke længere, er der blevet sagt. Men er dette ikke en overfladisk betragtning? For kunne det ikke være, at arvesynden stadig er et yderst relevant begreb, når der skal tales sandt om mennesket, og derfor stadig må være den virkelighed, som dåbsritualet virker ind i? Pilles dette aspekt ud af ritualen, vil det under alle omstændigheder få betydning for forståelsen af Gud, menneske, menigheden og meget mere. Liturgien former sproget.

Et andet eksempel er Lindvangskirkens forslag til et nyt dåbsritual, som er gengivet i rapporten *Folkekirkenes liturgi mellem frihed og fasthed*, s. 57. I modsætning til det autoriserede ritual nævner Lindevangsritualet ikke, at det kun er i kraft af dåben, at barnet bliver et Guds barn. Der ligger sikkert grundige teologiske overvejelser til grund for Lindevangsritualet, men det, som i første omgang virker som en uskyldig ændring af ritualet, viser sig at være en helt anden måde at tale om dåbens virkelighed på. Både dette og diskussionen om arvesyndens åbner således for en debat om, hvad dåben rent faktisk betyder for det at være menneske. Betyder dåben en indlemmelse i menighedens fællesskab alene? Eller er dåben noget mere end det? Betyder dåben også, at ritualet – med Guds ord og “ja’et” til ordene i trosbekendelsen – fører barnet fra syndens og dødens verden ind i Guds verden? I så fald sker der noget med barnet i dåben. Det er her, at det bliver Guds barn. Forståelsen af dåben kommer således ikke bare til at til at gribe ind i spørgsmålet om, hvad det vil sige at være en kristen menighed, men også hvad det vil sige at være et døbt menneske. Igen: Liturgien former troen. Og så er det ikke engang nævnt, hvad alle de nye tiltag som dåbsservietter, dåbslys og dåbsengle også kan komme til at betyde for troen. Hvis nogen forventer, at debatten om fornyelse af folkekirkenes ritualer kommer til at forløbe nemt og smertefrit, vil de blive overraskede. Debatten kommer til at handle om de helt store teologiske spørgsmål. Hvem er Gud? Hvem er mennesket? Hvad er menigheden? Alt afhænger af svaret. Liturgien former troen.

Et liturgisk pavedømme ad bagevejen?

Det kan derfor ikke være uden grund, at den første af biskoppernes rapporter rummer ordet “fasthed”. Fastheden holder fast i det ufravigelige. Men det ufravigelige kan holdes så meget fast, at det stivner i gamle sprogformer, som kan virke fremmedgørende for de mennesker, der deltager i ritualerne. Med årene kan ritualernes sprog ligefrem blive lige så uforståeligt som den katolske kirkes latin. Derfor handler ufravigeligheden heller ikke om sproget, men om teologiske grundantagelser. For at holde fast i disse grundantagelser må der findes en eller form for autorisation af ritualerne. Hvordan denne autorisation rent praktisk skal udformes, vil den kommende debat forhåbentligt

vide. Måske er det i virkeligheden her, at slaget kommer til at stå for alvor. Selv et autoriseret ritual kan rumme stor frihed. Der er frihed til nye bønner, nye former at prædike på, nye salmer – ja, selv det musikalske udtryk er frit. Engang var salmemelodierne skrevet i kirketonearter. Senere blev melodierne romantiske. I dag bliver de mere og mere rytmiske. Der er allerede masser af eksempler på, hvordan fornyelserne pibler frem i menighederne. Midt i denne fornyelse lægges der fra biskoppernes side op til større liturgisk frihed. Men det er en frihed, som kan vise sig at blive dyrekøbt. For lige så meget der tales om frihed, lige så meget tales der om øget biskoppeligt og provsteligt tilsyn. Man skriver endvidere, at man i overvejelserne om tilsynet vil inddrage nyere ledelsesteorier. Nøgleordene er her ord som “vejledning, samtale og dialog”. Og som om det ikke er nok, taler man også om, at tilsynet skal understøttes af rådgivning i forhold til liturgiske spørgsmål. Man taler om et stående udvalg, et “liturgisk værksted”, som kan opkvalificere det liturgiske arbejde i Den Danske Folkekirke (*Folkekirken liturgi mellem frihed og fasthed*, s. 29-31). Dette må betyde, at der ud over biskopper og provster skal være en gruppe mennesker, der kan rådgive om, hvad der er rigtig og forkert liturgi i folkekirken. Hvem denne gruppe mennesker i det “liturgiske værksted” skal være, står der ikke meget om. Der er heller ingen overvejelser om, hvordan de udpeges. Hvor sympatisk hensigten end måtte være, må tanken om dette tilsyn betyde, at magten over liturgien alligevel ikke kommer til at ligge ude hos menighederne. Den kommer til at ligge hos biskopperne, provsterne og det rådgivende “liturgiske værksted”. For på trods af ordene om dialog, samtale og vejledning vil det altid være dem, der bestemmer i sidste ende. Og er det korrekt, at liturgien former troen, må det øgede liturgiske tilsyn tilmed betyde, at biskopperne og provsterne også får magten over troen. Grundtvig talte engang om det eksegetiske pavedømme. Nu får vi måske i stedet det liturgiske pavedømme ind ad bagdøren.

Man kan derfor forestille sig, at spørgsmålet om liturgisk frihed vil føre til en diskussion i menighederne om friheden i folkekirken. Det vil måske ligefrem føre til en forståelse for, at en autorisation af ritualerne ikke bare sikrer de ufravigelige teologiske grundantagelser, men også sikrer præsterne og menighederne mod, at et gejstligt tilsyn får for megen magt i forhold til den liturgiske fornyelse. For måske ligger den største liturgiske frihed netop i autorisation af ritualerne.

Liturgi handler om, hvem vi er og skal være

Forventningerne til den kommende debat om liturgisk fornyelse er flere. En ting er sikkert: Debatten skal tage sin tid. Ændringer i liturgien sætter de ufravigelige teologiske grundantagelser på spil. Derfor kan diskussionen blive en chance for en grundlæggende besindelse på den kristendom, der er til stede i gudstjenestens liturgi. Handler liturgien om, at et fællesskab skal bekræfte sig selv igennem en række ritualer? Eller udtrykker liturgien et fællesskab, som lader sig noget sige af en udefra. En, som forstyrrer fællesskabet, når det truer med at blive selvtilstrækkeligt? Sagt med andre ord: Er liturgien et udtryk for Guds tiltale og menighedens svar? Liturgi er ikke bare noget, vi leger. Liturgien handler om, hvem vi er og skal være. Derfor må det blive en lang diskussion om, hvem Fader, Søn og Helligånd er. Hvad er troen, håbet og kærligheden? Hvad er dåben og nadveren? Hvad gør det ved os som mennesker, og hvad betyder det for den menighed, som kalder sig kristen? En diskussion, der springer let hen over disse store spørgsmål, har ikke indset dybden i gudstjenestens liturgi, og dette vil ikke tjene folkekirken til ære. Håbet må derfor være, at biskopperne insisterer på den lange og svære diskussion ude i menighederne. Det bliver en opgave, som kræver vedholdenhed, tålmodighed og store pædagogiske evner. Her vil det være alt for nemt for biskopperne at henvise til et eller andet kommende "liturgisk værksted" bestående af professionelle teologer. Det vil være det samme som at påstå, at menighederne alligevel ikke magter denne diskussion, som rapportererne lægger op til. Dette aspekt vil derfor helt sikkert også blive en del af diskussionen. Det åbner nemlig for hele magtbalancen mellem biskopper, provster og de menigheder, som samles til gudstjenester om søndagen. Hvem af dem bestemmer egentlig? Mon ikke, at man derfor ude i menighederne vil spørge sig selv om forholdet mellem autorisation og liturgisk frihed. Hvis alternativet til autorisationen er et liturgisk pavedømme, tror jeg nok, jeg ved, hvad menighederne vil foretrække.

Morten Fester Thaysen, sognpræst i Varde
E-mail: mth@km.dk

Liturgisk fornyelse – en god og lang tradition

Berit Weigand Berg

Palmegrene og æsler palmesøndag. Lammesteg skærtorsdag. Liturgisk gudstjeneste langfredag, Vågenat påskelørdag og “genindvielse” af kirkerummet påskedag. Eller måske blot et enkelt “Kristus er opstanden!”. Den fornyede liturgi i påskens gudstjenester er et fint eksempel på den liturgiske fornyelse i folkekirken. I nogle kirker går man “all-in”. I andre gør man det lidt mindre. Nogen synes, det er fantastisk, mens andre synes, det er for meget. Hvor stammer denne fornyelse fra? Det er den enkelte kirke, der bærer den liturgiske fornyelse lokalt.¹ Men ud fra tankegangen om, at “intet kommer af intet”, vil vi² i denne artikel give nogle bud på hvor inspirationen kommer fra. Og hvorfor fornyelsen set med vores øjne er vigtig.

Hvad er liturgi?

Liturgi er for os gudstjenestens helhed: Musikken, sangen, bønner, læsninger, handlinger og bevægelser. Dermed findes den liturgiske fornyelse også i hele gudstjenesten. Noget kunne dog tyde på, at de liturgiske ændringer, som er tydeligst – og som vækker mest opmærksomhed – er de ændringer, der ligger i handlinger og bevægelser. Men også nybrud i salmerne er i en dansk sammenhæng vigtig at bemærke sig. Nye salmer er kilden til nye ord om troen, der synges ind i kroppen og erkendelsen. Ord, der sidenhen vandrer ud i prædiken, ritualer og bønner enten som citater eller referencer. Da salmerne bliver gennemgået andetsteds i dette tidsskrift, vil vi her nøjes med at have denne refleksion om deres betydning for resten af liturgien i baghovedet.

Hvornår begynder liturgien?

En undersøgelse (Nielsen 2015) viser, at det er forskelligt, hvordan og hvornår gudstjenestedeltagerne mener, at gudstjenesten begynder. For nogen begynder den aftenen inden. For andre samme morgen, mens man stadigvæk er hjemme. Nogle ser gudstjenestens start som det, der sker i kirkerummet inden klokkeringen. Andre siger, at det er efter klokkeslagene, men inden de ni bedeslag. Undersøgelsen giver os et billede af, at vi i gudstjenesten har to aspekter i spil; det kollektive og det individuelle. Det kan beskrives som “jeg oplever, hvad vi gør sammen”. Dette individualiseringsaspekt findes ikke kun på personligt niveau, men også på menighedsniveau. En lokal menighed er et kollektiv, men set i forhold til resten af folkekirken er den et individ, idet det er den enkelte menighed, der vælger, hvilken liturgi der bruges lokalt. Liturgien tager farve efter det sted, hvor man er kirke.

Hvor kommer liturgisk fornyelse fra?

I 1963 kom *Prøveritualbogen*, der dog ofte betragtes som et konservativt forslag. Kirkernes Verdensråds Møde i Uppsala i 1968 kan derimod tjene som et godt udgangspunkt for samtalen om liturgisk fornyelse. Mange ting var under forandring i årene omkring 1968. Også i kirken “blæser forandringens vinde” (Edgardh 2010, s. 13, min oversættelse), som Ninna Edgardh (Professor ved Uppsala Universitet) udtrykker det.

I Uppsala var der et håb om en større økumenisk bevidsthed og forståelse. Men også spørgsmål som: “Hvordan skal forholdet mellem kirken og verden være” spillede en væsentlig rolle, og mødets tema var: “Se, jeg gør alting nyt”. Der var dog også en bekymring for at miste noget særegent: “..det var ganske tydeligt, at hvor en ældre tradition – der ikke har noget med biologisk alder at gøre – var på vagt over for konfessionelle problemer, der, er en moderne tradition mere engageret i spørgsmål om forholdet mellem ideal og virkelighed, Evangelium og praktisk konsekvens”, skriver Jens Ravn Olesen (Olesen 1968, s. 12).

Inspiration fra Uppsala kan spores igennem en række af udgivelser og gudstjeneste-eksperimenter i Danmark. De nye tiltag eller strømninger her-

fra bliver ofte beskrevet – bl.a. af kritikere – som nogle, der kun arbejder med æstetik og/eller krop. Set med vores øjne er omdrejningspunktet i den liturgiske fornyelse et nyt menneskesyn.

Det nye menneskesyn i liturgien

I overgangen mellem 1960'erne og 1970'erne opbrydes hierarkiet også i kirken, og mens nogle med rette vil beskrive forandringerne som tab af autoritet, vil vi pege på, at autoriteten ikke fordampede og blev til ingenting, men at den derimod langt hen ad vejen blev omsat til en ny forståelse af det kyndige lægfolk og her i særdeleshed det kyndige kirkefolk. De, der sidder på bænkerne, fik autoritet til at fortælle, hvad de oplever, og hvordan de oplever det.

De liturgiske arenaer

Efter 1968 opstod der en række forskellige "arenaer" for liturgisk fornyelse. Vi vil her præsentere tre af disse. De er ikke afgrænsede og fletter sig ind og ud af hinanden. Men de er alligevel forskellige. Vi har kaldt dem for "liturgiske stemmer", "liturgiske unoder" og "liturgiske noder". De er her præsenteret i tilfældig rækkefølge.

Liturgiske stemmer

Den offentlige kirkedebat om liturgi har rummet og rummer fortsat mange forskellige stemmer. Nogle kom fra forskellige gudstjenesteeksperimenter; andre fra udgivelser. Nogle kom fra enkeltpersoner; andre fra foreninger, organisationer og mere eller mindre selvstændige arbejdsgrupper. Fra 1969 til 1992 indsamlede Kirkefondet liturgier, udgivelser, anmeldelser, presseklip, bogomtaler osv. som blev kopieret og udsendt fire gange årligt.³ Her finder man liturgier, der siden er blevet udbredt – fx *Forsøgsgudstjenesten fra fasten* (1970), *De ni læsninger* (1977), *Gudstjeneste med samtaleprædiken* (1978) og *Beatgudstjeneste* (1980). Der er gudstjenesteformer, der fremstår som enlige svaler, og dem, der blev forløbere for senere kendte former. Ved "AV gudstjenester" forsøgte man sig fra midt i 1970'erne med brug af lyd og lys på nye måder i gudstjenesterne, hvilket sidenhen har bredt sig til mange "særguds-

tjenester”. Men det er også blevet en fast del af højmessen, særligt efter at projektor og skærme er blevet accepteret som faste installationer i kirkerne.

Blandt disse liturgiske stemmer vil vi gerne fremhæve nogle enkelte grupper:

Børne- og ungdomsgudstjenester

Den liturgiske nysgerrighed i det kirkelige børne- og ungdomsarbejde har resulteret i en lang række udgivelser (se litteraturlisten). Men også BUSK-gudstjenesterne må nævnes, da de dannede baggrund for den nu autoriserede mulighed for at holde børne- og familiegudstjenester på højmessens plads (*Ritualbogen* 1992, 47f.). Også i dag er kirkens ungdomsarbejde en stemme i den liturgiske fornyelse: Rockgudstjenester og Bøn og Brunch er de mest udbredte, men også Lounge, Freestyle m.fl.

Det økumeniske

Vi fik ikke harmoniserede gudstjenester i alle verdens kirker efter 1968. Men den danske liturgi blev mere økumenisk inspireret med elementer hentet fra både den romersk-katolske og den ortodokse kirke. Vi låner fra de karismatiske og lader os inspirere af de reformerte. Og gerne samtidig. En højmesse med både Kyrie og Glorie og stilhed i kirkebønnen er på ingen måde utænkelig. Individuel fredshilsen efter den apostolske velsignelse bruges af en del kirker enten fast eller ved særlige lejligheder. Og selv om lysglober ikke i sig selv er liturgi, vil vi også nævne dem her. Det økumeniske Fællesråd, nu Danske Kirkers Råd, har udgivet en del inspirationsmateriale, og Kirkefondet har udgivet materiale fra Taizé og Iona, der har fået en bred udbredelse i folkekirken

Thomasmessen og Natkirke er eksempler på, hvordan liturgisk nysgerrighed kan føre til større økumenisk bevidsthed. Thomasmessen opstod med inspiration fra Finland. Ud af erfaringen med denne form voksede Natkirke, som efterfølgende har spredt sig bl.a. til Holland

En anden økumenisk inspiration stammer fra Sverige i form af et fornyet arbejde med delagtighed (jf. Modéus 2011; Modéus 2007 og 2015). Målet er at styrke oplevelsen af tilhør eller tilknytning blandt gudstjenestedeltagerne. Gudstjenestegrupper og lægmandslæsere har fået en større opmærksomhed på baggrund af denne tankegang.

De tavse stemmer

Nogle stemmer er tavse. De melder sig ikke direkte, men de spiller alligevel en rolle. Her vil vi pege på to af dem; den private og “mesteren”. Martin Modéus (Modéus 2015) peger på en væsentlig medspiller i vores liturgiske forståelse, nemlig den private, der består af de erfaringer og oplevelser, vi har med os. Ifølge Modéus fremstiller vi vores liturgiske idealer, så de fremstår “akademiske”, idet vi argumenter for dem som funderede i nøje overvejelser og tilbundsgående undersøgelser. Refleksionen skulle altså altid gå forud for vores holdning til, hvad god liturgi er. Men, siger Modeus, det er ikke hele sandheden. Reelt former mange af os vores argumenter på baggrund af ritualer og liturgier, som vi mere eller mindre bevidst er blevet glade ved helt privat.

Til de tavse hører også undervisere i liturgik på pastoralseminariet. Mange præster er her blevet formet af deres forståelse af liturgi som klassisk mesterlære. Det er fx i synet på, hvordan man står, og hvornår man (eventuelt) vender sig under Trosbekendelsen. Det er også i synet på messesangens værdi og funktion, hvordan og hvornår man går for alteret, og om præsten bliver siddende i kirken under postludiet eller går ud.

Andre

Nogle stemmer dukker op i en konkret diskussion. Andre deltager i den liturgiske samtale igennem længere tid; “Værkstedskirken”⁴ havde sin tid. Lovsangstraditionen fandt en plads i liturgien med Salmebogen 2003. Holger Lissner og hans arbejde med salmer, bønner og liturgi bør nævnes. Han findes på flere arenaer, idet han også indgår i officielle arbejdsgrupper, som vi omtaler under “liturgiske noder”. “Værkstedet GudstjenesteLiv” er en stemme, der ligeledes hører hjemme både under “stemmer” og “noder” ved både at skabe egne nye liturgier og at arrangere årlige liturgikonferencer under FUV.

Liturgiske unoder

Med “liturgiske unoder” mener vi den fornyelse, der sker under radaren. Gentænkningen af påsken er et godt eksempel. Den opstår ikke som følge af en officiel arbejdsgruppe eller et kommissorium. Der er derimod tale om, at man i det enkelte sogn laver små ændringer eller tilpasninger af liturgien,

som ikke i sig selv udråbes som noget nyt. Det kan være bevidste ændringer eller tilpasninger, der opstår i et tæt samarbejde mellem menighed, menighedsråd og præst(er). Men det kan også ske forholdsvis ubevidst som følge af forglemmelser eller tilpasninger lavet til en særlig lejlighed, som siden bed sig fast.

Disse “unoder” findes i mange udgaver og fordelt ud over hele gudstjenesten.⁵ Udover de allerede nævnte er det velkomster og/eller præsentation af dagens tema, regibemærkninger, udeladelse af ind- og udgangsbøn, forkortet tilspørgsel ved dåb – ofte i forbindelse med fælles sagt/sunget trosbekendelse, opløftning af dåbsbørn, dyppenadver, kontinuerlig eller gående altergang og stående salmesang.

Liturgiske noder

Liturgiske “noder” er modsætningen til liturgiske unoder. Her hentyder vi til det liturgiske arbejde, der fremstår officielt. Det kan være svært at definere, hvad vi mener med officielt, når vi ikke har en synode eller en fast liturgi-arbejdsgruppe. Men tiltag, der udspringer fra kommissionsarbejde nedsat af bisperne eller fra arbejdsgrupper under FUV, ser vi som officielle. De teologiske fakulteter hører i princippet ikke til her, da de er ikke-konfessionelle. Men de inddrages i det officielle, når fx. ansatte fra de teologiske fakulteter indtræder som fagsekretærer i udvalg med mere.

Liturgisk fornyelse fra officielle arbejdsgrupper er fx: *Prøveritualbogen* (1963), *Forslag til Alterbog* (1985), *Alterbogen* (1992) og *Tillæg til alterbogen* (1993). Den sidste rummer bud på kollekter og et kort afsnit med liturgier til hverdags- og ungdomsgudstjenester. Bønner fylder i det hele taget en del i det officielle liturgiske arbejde, som det også ses i *Gudstjenestens bønner I og II*. Serien *At prædike børn* placerer vi også her, da serien er opstået ud af arbejdsgrupper nedsat af det daværende Teologisk Pædagogisk Center.⁶

Til de liturgiske noder hører også den liturgiske fornyelse, der kommer direkte fra kirkeministeren eller biskopperne. At ministeren nævnes, skyldes primært indførelse af vielser af homoseksuelle, der udløste et nyt ritual. Det afløste et andet liturgisk nybrud, nemlig et ritual for velsignelse af homoseksuelle, der ikke var landsdækkende, men måtte bruges i seks ud af ti stifter. Biskoppernes direkte rolle ses derudover fx i deres anbefaling af, at fromes-

ser erstattes af særgudstjenester og i forvaltningen af, hvordan og hvornår et menighedsråd kan få godkendt liturgiske ændringer.

Hvem ejer liturgien?

Fra forskellige undersøgelser (Chammon 2015, Enggaard 2016) – også blandt den kirkevante menighed – ved vi, at der er led ved gudstjenesten, som ikke opfattes som det de er. En del bønner opleves som liturgisk tale, men ikke som bøn. Og der sker ændringer i liturgien, som ikke opleves som ændringer. Derfor er det interessant at se nærmere på, hvem der foranlediger arbejdet med liturgisk fornyelse, hvem der konkret arbejder med det, og hvem der kan godkende eller acceptere det. Et samlende spørgsmål kunne være: Hvem ejer liturgien? I folkekirken autoriseres liturgien, men i den autoriserede liturgi findes bemærkningen “efter stedets skik”. Der er dog, som Holger Villadsen ganske rigtigt bemærker, ingen forklaring på, hvornår noget er stedets skik, og hvornår det er “blot” er præstens skik (Villadsen 2011, 132).

Det er menighedsrådet, der bestemmer, hvilke salmebøger der bruges (Menighedsrådsloven §35,3), men når det kommer til at bruge andre autoriserede liturgier eller at lave mindre ændringer, lægger loven op til, at det sker på præstens foranledning, som menighedsrådet kan vælge at give sit samtykke til (Menighedsrådsloven § 38). Når præst og menighedsråd er blevet enige om mindre ændringer, skal disse efterfølgende sendes til “samtykke” hos biskoppen – og biskoppens afgørelse kan ikke ankes.

Der foreligger ikke nogen officiel vejledning for, hvordan den enkelte kirke kan arbejde med liturgisk fornyelse. Det giver på den ene side den enkelte kirke frihed til at finde den form, den vil bruge. Fx i form af et fast gudstjenesteudvalg under menighedsrådet eller en åben temadag for hele sognet. Det kan dog også ende i den situation, at præsten og menigheden har et ønske, som menighedsrådet vælger ikke at give samtykke til. Eller at præsten og menighedsrådet bliver enige om ændringer, som menigheden ikke er enig i. Selv med en god proces, hvor menighed, præst og menighedsråd har fulgtes ad og er blevet enige, kan man risikere at få et nej fra biskoppen.

Hvis vi skal sige noget...

En opsummering kunne være: Mulighederne og erfaringerne er på en og samme tid mange og få. Der findes allerede et væld af idéer ,og der opstår hele tiden nye i form af alt fra små tilpasninger over nyfortolkninger af gamle/glemte liturgiske led til noget, der fremstår som deciderede nybrud. Indimellem støder denne udvikling på begrænsninger, hvor nogen af dem synes relevante, mens andre synes mindre logiske.

Vi mener, at kvalificeringen af liturgien ligger i praksis. At den liturgi, der har en teologisk og religiøs lødighed, er den, som bider sig fast. Derudover mener vi, at menighederne har en høj grad af liturgisk forståelse. Der laves tilpasninger, der passer til det enkelte sted, og som samtidig fastholder en tydeligt genkendelig gudstjeneste. Indimellem opstår der liturgier, som forsvinder igen. Det er med vores øjne med til at bekræfte menighedernes liturgiske indsigt. Idéer, der ikke er levedygtige, falder af sig selv eller gennemgår den nødvendige gentænkning.

Et omdrejningspunkt for liturgisk fornyelse er spørgsmålet om, hvordan vi som kirke finder den rette vægtning imellem på den ene side, *hvad* der er liturgisk muligt, og på den anden side, *hvem* der har myndigheden til at træffe beslutninger. Vi vil derfor tilslutte os tanken om et grundlagsdokument, som det er anbefalet af faggruppen vedrørende autorisation støttet af god teologisk og liturgisk vejledning. Det er vores store håb, at både menighed og den enkelte vil indgå som ligeværdig, autoriteter både i formuleringen og ikke mindst praksis omkring liturgisk fornyelse.

Litteratur

Berg, Signe Malene (1995): *Thomasmesse: en praktisk teologisk undersøgelse: specialeafhandling fra Teologisk Fakultet, København Universitet.*

Chammon, Charlotte (2015): *Bønnens scene og funktion i gudstjenesten.* Masteropgave, Teologisk Fakultet, Københavns Universitet.

Demant, Jørgen m.fl. (2011): *Himlen i mine fodsåler* (Bønnebog) Aros.

- Edgardh, Ninna (2010): "Gudstjänst i tiden. Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968-2008". *Forskning för kyrkan 12*. Arcus.
- Enggaard, Nete Helene (2016): *Højmesse og dåb En sammenlignende undersøgelse af gudstjenestedeltagernes oplevelse af traditionel og nyere liturgisk praksis ved højmesse og dåb i Helsingør Stift*. Center for Kirkeforskning, Afdeling for Systematisk Teologi, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Enggaard, Nete H. og Rasmus Nøjgaard (2018): *Tradition og fornyelse. Teologiske perspektiver på gudstjeneste og liturgi*. Eksistensen.
- Harbsmeier, Eberhard (red.) (1994): *At prædike for børn*. Anis.
- Harbsmeier, Eberhard og Finn Rosenberg (1999): *At Prædike for børn 2*. Anis.
- Harbsmeier, Eberhard m.fl. (2006): *At prædike for børn 3*, Anis.
- Jensen, Per m.fl. (1987): *Gudstjeneste – også for børn*, Det kgl. Vajsenhus Forlag.
- Johansen, Kirstine Helboe og Jette Bendixen Rønkilde (2013): *En gudstjeneste – mange perspektiver*. Anis.
- Jørgensen, Bo Hakon m.fl. (2012): *Gudstjenestens bønner I*, Eksistensen.
- Jørgensen, Bo Hakon m.fl. (2014): *Gudstjenestens bønner II*, Aros.
- Lissner, Holger (1990): *Et kollektforslag*.
- Lissner, Holger (1995): *Gudstjeneste for alle sanser*, Unitas.
- Lissner, Holger (2009): *Kollekter og Bønner*, Aros.
- Madsen, Helle Krogh (1992): *Børn og gudstjeneste*, Materialecentralen.
- Modéus, Fredrik (2011): *Mod til at være kirke menighedsopbygning og kirkens identitet*, Alfa.
- Modéus, Martin (2007): *Menneskelig gudstjeneste. Om gudstjenesten som relation og ritual*, Alfa 2007.
- Modéus, Marin (2015): *Gudstjenestens kerneværdier. Om relationer, værdier og form i gudstjenesten*, Alfa.
- Nielsen, Kim Fischer (2015): *Hvornår begynder gudstjenesten?* Masteropgave, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Olesen, Jens Ravn (red.) (1968): *Efter Uppsala 68. Danske deltageres indtryk fra Kirkernes Verdensråds 4. generalforsamling*.

Liturgisk fornyelse – en god og lang tradition

- Rønkilde, Jette Bendixen og Elof Westergaard (2018): “Hvem bestemmer”, *Præsteforeningens Blad*, årgang 108, Nr. 32, s. 711-713.
- Villadsen, Holger (2011): *Folkekirkens gudstjenestereform 1992. Liturgiske artikler og foredrag*, Books on demand.
- Westergaard, Elof og Jette Bendixen Rønkilde (2018): “Hvem bestemmer over vores gudstjensteliv?”, *Kronik i Kristeligt Dagblad*, 26. juni 2018.

Kirkefondets udgivelser:

- Bollmann, Kaj (2003): “*I aften er jeg sammen med en engel...*”: *natkirken i Domkirken i København 1999-2003 : en evalueringsrapport*, Kirkefondet.
- Degn Bjerrum, Jørgen m.fl. (2016): *Gudstjeneste fra kanten. Liturgiske tekster fra Iona og WGRG*. Kirkefondet
- Funch, Rune m.fl. (red.) (2000): *Syng lovsang hele jorden. Sanghæfte med 122 sange fra Taizé*. Kirkefondet.
- Må din vej gå dig i møde* (2009): Inspiration fra den keltiske tradition Kirkefondet.
- Gudstjenestefornyelse. Kirkefondets studiemapper 1969-1992*.
- Omkring gudstjenesten*. Tidsskrift 1994-1997, Kirkefondet.
- Bøn og Lovsang i fællesskab* (1986): Taizé 1986 Kirkefondet.
- Kirkebønner 1990*: Kirkefondet.
- Omkring gudstjenesten 1994-1997*: Kirkefondet.

Håndbøger og øvrige udgivelser

- Prøveritualbogen* (1963). Forslag til Ritualbog for den danske evangelisk-lutherske Folkekirke. Gudstjenester og kirkelige handlinger. Udarbejdet af et af biskopperne nedsat udvalg.
- Forslag til Alterbog* (1985): Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission.
- Den danske Alterbog* (1992): Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Ritualbogen* (1992): Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Tillæg til alterbogen* (1993): Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Børnegudstjenesten med højmessens grundtræk (1984): Aros.

Hvem bestemmer? Overvejelser om forholdet mellem autorisation & frihed i Folkekirken liturgi. Rapport fra faggruppen om autorisation, Pixiudgave.

Folkekirken liturgi mellem frihed og fasthed. Rapport fra faggruppen vedrørende autorisation.

Noter

1. En ny autorisation sletter ikke en tidligere, og en kirke kan derfor vælge at fastholde en ældre liturgi. *Ritualbogen*, s. 8.
2. Artiklen er skrevet af Kirkefondets udviklingskonsulent Berit Weigand Berg i fællesskab med tidligere provst og mangeårigt medlem af Kirkefondets liturgiudvalg Finn Dyrhagen og generalsekretær Henrik Bundgaard Nielsen.
3. Kirkefondets studiemappe *Gudstjenestefornyelse*. En god måde at orientere sig i dette værk på er igennem *Register til Kirkefondets studiemappe Gudstjenestefornyelser årgang 1969-1987*. Udarbejdet af Lisbet Vraa-Jensen.
4. Afholdte månedlige gudstjenester i Sømandskirken i Nyhavn.
5. Jf. bl.a. *Gudstjenestelivet i Københavns Stift* i Enggaard og Nøjgaard 2018.
6. Det kan naturligvis diskuteres, om arbejdsgrupper nedsat af FUV/TPC før 1. januar 2014 skal betragtes som officielle arbejdsgrupper under folkekirken.

Berit Weigand Berg, Konsulent, Kirkefondet
E-mail: bwb@kirkefondet.dk

Pas på ikke at gøre folkekirkens gudstjenester poppede

Anders Ellebæk Madsen

Allerede før de sidste rapporter kom fra de liturgiske udvalg, var den debat begyndt, som rapporterne skulle igangsætte. Nemlig debatten om gudstjenestens former. Ikke mindst i Kristeligt Dagblad har der været stor lyst til at diskutere. Først og fremmest er det teologer, der har deltaget, men noget tyder på, at artiklerne har vakt en interesse, der rækker bredere end til de teologiske kredse. I hvert fald er artiklerne om liturgi blevet læst meget på Kristeligt Dagblads digitale medier.

Fokus har siden årets begyndelse spredt sig fra at være på dåbsritual til også at handle om vielsesritual, nadverritual og skilsmisseritual. Mange bidrag er kommet uopfordret til avisen, og det kan se ud til, at der har været et indestængt behov for ritualdebat, som blot ventede på en anledning til at komme ud.

Indholdsmæssigt lagde debatten i januar fra kaj som et spørgsmål om at gøre dåbsritualet mere forståeligt for danskerne. Siden har debatten også handlet om teologien bag dåbsritualet og om menighedssyn. Undervejs har det pådraget sig opmærksomhed, hvad det egentlig vil sige at forstå et ritual eller en ritualtekst.

De gange, Kristeligt Dagblad har talt med ikke-teologer om, hvorvidt de har forstået et ritual, har opfattelsen overvejende været, at det har de. Også selvom de adspurgte personer, som altså var lægfolk, gav svar, som ikke uden videre ville blive accepteret ved eksamensbordet på teologistudiet. Mange svarer – når man spørger, om de forstår et ritual – blot på, om ritualet gav mening for dem.

Måske er dåbsforældres forståelse af et ritual noget andet end en teologisk forståelse. Den grundlæggende uklarhed om, hvornår et ritual er forstået,

rejser spørgsmålet, hvornår – og om – man kan sige, at man har udarbejdet en tekst til et dåbsritual, som er forståelig for det brede dåbsfolk.

Sideløbende med dåbsdebatten har et andet fænomen udviklet sig, som vedrører gudstjenestens form. Popmusik i gudstjenesten er blevet en vigtig tendens i den del af diskussionen, som har at gøre med at åbne gudstjenester for folket. Og det er det emne, der er i fokus i det følgende.

Et klart mønster i pop-fornyelsen har været den geografiske tendens: Ønskerne om at ændre på gudstjenesten er særligt kommet fra landets østlige del. Det gælder de kortere højmesser med Bob Dylan-sange og anden musik i Høsterkøb Kirke nord for København. Det gælder popgudstjenesterne i Helligåndskirken på Strøget i København. Det gælder Hørsholm Kirke i Nordsjælland, der har haft fyldte bænke under for eksempel Leonard Cohen-gudstjenester (som blev formidlet til nye segmenter af menigheden via Facebook).

Den østdanske lyst til at udvikle popgudstjenester er af flere blevet forklaret sådan, at man er mere presset på medlemsprocent og dåbsprocent i Københavns og Helsingør Stift og derfor har et større incitament til at komme de kirkefremmede i møde og sænke tærsklen til kirken. Det er en markedsbetragtning. Men en realistisk markedsbetragtning. Mange kirker gør nemlig meget for at holde døren åben for de brede lag og også for at gøre den lettere at komme ind ad. Fra Høsterkøb Kirke er en meget klar overvejelse udgivet i bogform om at få produktet ud til flere eller flere ind til produktet. Kampen for kunder i butikken har gode kår i det multikulturelle og multi-religiøse samfund, som udvikler sig i disse år. Den forståelse, at vi lever i et religiøst supermarked med mange muligheder på hylderne, kan komme til at styrke incitamentet til at tænke i markedsandele yderligere, også inden for folkekirken.

I grunden er det en god øvelse at spørge, hvordan gudstjenesten kunne se ud for den menighed, man er kirke for. Folkekirkens liturgi er ikke faldet ned fra himlen i færdig form, men står altid til diskussion. Den diskussion har udfoldet sig med stort tryk i 2019. Det hænger formodentlig sammen med, at særlige betingelser for liturgisk innovation løber sammen.

På den ene side myldrer det frem med nye idéer til gudstjenesteformer lokalt i det nederste lag af kirken, og på den anden side kører der samtidig en oppefra og ned-proces, som gennem tre udvalgsrapporter behandler liturgi-

ske spørgsmål. De to bevægelser er med til at skabe høje forventninger om, at noget er ved at ske, og at noget skal ske.

Det kan der komme noget godt ud af, som det er set før i kirkehistorien, hvor gudstjenester har flyttet sig i overensstemmelse med ændringer i kristendomsforståelsen. Men det kræver en vis varsomhed.

Man kan i øjeblikket komme til Michael Strunge-gudstjenester, Kim Larsen-gudstjenester, Justin Bieber-gudstjenester og John Lennon-gudstjenester. Der inviteres også til Michael Jackson-gudstjeneste, David Bowie-gudstjeneste, Queen-gudstjeneste og Prince-gudstjeneste. Mange flere kunne nævnes, og koncepterne ser ud til at have medvind. Intet tyder på, at fænomenet er kulmineret.

Er der en grænse for popgudstjenester? Der er i hvert fald mange paradokser i dem. Kan man for eksempel bygge en gudstjeneste op om en musiker som John Lennon, der skrev "Jeg tror ikke på Jesus" i en sang med titlen "Gud"? Han skrev i samme sang "Jeg tror ikke på Bibelen. Jeg tror kun på mig. Yoko og mig".

At gøre en sangskriver med så grundlæggende indvendinger mod kristendommen til centrum for en gudstjeneste kan let opfattes som misbrug af en afdød kulturperson, der ville sige fra, hvis han kunne.

Og farezonen for misbrug af uvillige kunstnere kan i princippet udvides til alle de popstjerner, som ikke selv tydeligt har givet udtryk for at ønske at indgå som centrum i den folkekirkelige gudstjenestes rammer, mens de var i live.

De mange mindegudstjenester lige efter Kim Larsens død ville han vel nok have kunnet leve med, men tingene stiller sig anderledes, hvis man holder generelle konceptgudstjenester ud over denne fase. Har manden ikke højt og klart sagt "ja" til at fungere som motor i særlige koncept-gudstjenester, der bærer hans navn, mens han var levende, må man spørge sig selv, om det er holdbart at gøre ham til gudstjenestecentrum efter døden. Også selvom der kan findes kristent tankegods i hans tekster.

Og et andet spørgsmål melder sig. I modsætningen mellem det tåkrummende og det ophøjede kan en fornemmelse af uværdighed eller komisk islæt i kirkerummet indfinde sig.

Er det troværdigt at ophøje en popstjerne som Justin Bieber til trækplaster i et rum, der er skabt til det største i livet? Der skal i hvert fald ikke meget til,

før det bliver ufrivilligt morsomt at kombinere alt for små og trivielle pop-tekster med rummets højtidelighed.

Samme risiko er der for andre tyndbenede kulturfænomener som Star Wars. En præst fortalte i Radio24syv, at hun havde sagt nej til at lade et brudepar benytte en Star Wars-melodi til indmarch under et bryllup. Der gjorde hun hele folkekirken en tjeneste. Tak for det.

Der er en risiko for, at kristendommen nedskrives i pop-processen til det, der på engelsk kaldes "lovey-dovey stuff", altså blød, varm, romantisk følt candyfloss.

The Beatles besynger kærligheden. Kristendommen besynger kærligheden. Men sætter man de to sammen i en kirkelig fejring, postulerer man, hvad enten man vil det eller ej, at der er en større familiaritet mellem de to kærlighedsformer, end der er.

Som missionsgreb er popmusik fristende. Pop giver en mulighed for at forkynde for unge mennesker og andre segmenter, som er svære at nå. Men prisen for adgangen til de unge hjerter er, at letbenede popsangere kommer til at se ud som om, de skal være det bærende element i en gudstjeneste, og faren bliver ikke mindre, hvis man bruger ordet hyldest om relationen til den kulturperson, der sættes op på en piedestal under gudstjenesten. Også selve den sproglige konstruktion, hvor man for eksempel kombinerer "George Michael" og "gudstjeneste" i et ord, bidrager til, at man kan få det fejlagtige indtryk, at det er popsangeren, der fejres.

Under udviklingen løber en stærk tendens til at tænke religion som marked. Men heroverfor må folkekirken være forsigtig og huske, at den ikke er en koncern, men en kirke med teologisk defineret formål.

Det er svært. Ikke mindst fordi det folkelige, som er så vigtigt for folkekirken, slår sprækker. Folket er kernen i uenigheden om popgudstjenester.

Pop er beslægtet med det folkelige, fordi udtrykket kommer af det latinske ord for folk, "populus".

Det folkelige i det kirkelige og det folkelige i det musikalske er to størrelser, der er kommet på afstand af hinanden nogle steder, ikke mindst i København. Popgudstjenesterne vil have del i den københavnske folkelighed gennem musikken.

Også markedet spiller en rolle her. Folkekirken er markedsdominerende, når det gælder medlemsandel. Den er det ikke, når det gælder medlemmer-

nes tidsforbrug, men markedsanalyser peger i retning af, at popmusik kan øge andelen. Markedet er blevet en måde at bestemme det folkelige på.

Men går en kirke for ukritisk og for langt ind på markedets præmisser, risikerer den at blive populistisk. Her er det vigtigt at huske: Det populistiske defineres ikke efter politisk indhold til højre eller venstre, men efter sin form og proces, der lægger afstand til det elitære og søger enhed med folket ved at appellere til det laveste i det folkelige. Sammensætningen af kirke og populærkultur kan rumme et potentiale for at udvikle en kirkelig populisme, altså en slags overdreven folkelighed, der sympatiserer med det almindelige og ser ned på det elitære.

Endelig forstås popgudstjenester af mange som en demokratisering, hvor kirkegængere sættes i centrum og forsøges inddraget. I overensstemmelse med for eksempel Martin Modéus bliver inddragelse af menigheden en nøgle til liturgisk udvikling.

Det giver mening for en folkekirke. Det demokratiske er en vigtig del af folkekirkens selvforståelse og hænger sammen med både tvillingefødslen af folkekirke og folkestyre i 1849 og med den gradvist udviklede struktur, hvor indflydelse og beslutningsmagt i vidt omfang ligger nederst i kirken.

Men danskernes forståelse af, hvad demokrati er, har udviklet sig og gør det fortsat. Så hvor valgmetoder engang var det store skridt fremad for kirkens demokrati, er det i dag indholdet i kirkens aktiviteter, som skal demokratiseres. Og det skal demokratiseres i den forstand, at det ikke bare skal være forståeligt for folket, men også gerne tiltrækkende.

Den tænkning peger i retning af større indflydelse til folket, ikke blot på forvaltningen af menighedens praktiske spørgsmål, men også på gudstjenestens indhold. Typisk argumenteres der for pop i gudstjenesten ved at understrege, at det hedder folkekirke: Fordi det hedder folkekirke, må man acceptere, at der skal spilles folkelig musik til gudstjenesten.

Det er en argumentation, som har eksisteret i det meste af folkekirkens historie, ligesom modsynspunktet, der gør gældende, at det dog også må betyde noget, at man kalder sig kirke, som kirkehistoriker Martin Schwarz Lausten har peget på.

De to lejre slås videre, men i det 21. århundrede gør de det i en verden, hvor markedstænkning og sociale medier danner rammerne, mens populisme i

Anders Ellebæk Madsen

kultur og politik lægger en ny klangbund under afvejningen af det folkelige og det kirkelige i gudstjenesten.

Folkekirken står sig i den sammenhæng bedst ved at passe på med det utroværdige og poppede. Det kan muligvis give høje besøgstal og kortsigtede succeser. Men på langt sigt kan det sætte mere over styr. Det er vigtigere at blive ved med at være den bundsolide og pålidelige kirke, der møder folk i øjenhøjde, når de kommer med store sorger og glæder. Det kan godt gøres uden pop.

Anders Ellebæk Madsen, redaktør Kristeligt Dagblad
E-mail: ellebaek@k.dk

Liturgisk forordning og frihet i Den norske kirke

Mellom alterboksfundamentalisme og selvspiritualitet

Merete Thomassen

Da Johannes Bugenhagen satt i København i 1537 og la siste hånd på Kirkeordinansen for kongeriket Danmark-Norge, forutså han neppe hvilke liturgiske dilemma som skulle utvikle seg gjennom de kommende 500 år i våre to land. De noe uklare liturgiske retningslinjene fra Luther førte til problemstillinger som dels er felles for kirkene i Danmark og Norge, dels forskjellige. Problemstillingene skyldes i stor grad forholdet mellom liturgisk forordning og frihet. De første århundrene var de liturgiske forordninger retningsgivende for begge lands gudstjenestefeiring. Først i 1889 skiltes Danmarks og Norges veier når det gjaldt liturgiske håndbøker, til tross for at unionsoppløsningen skjedde allerede i 1814. Da hadde vi i 350 år delt blant annet *Kirkeordinansen av 1537/1539*, *Kirkeritualet 1604* og *Kirkeordinansen 1685*, for å nevne de viktigste (Fæhn 1994). Holdningen blant prestene har vært preget av lojalitet mot de liturgiske ordningene, en lojalitet som sprakk opp mer og mer de siste årtier i Norge, noe som igjen har skapt nye dilemma.

Denne kronikken handler om forholdet mellom liturgisk forordning og frihet. Dette konkretiseres i det følgende gjennom en redegjørelse for prosessen fram mot "Gudstjeneste for Den norske kirke 2011", vår nyeste gudstjenesteordning. Den norske kirke har vært gjennom en utvikling der liturgien

har vært fastsatt ned til minste detalj. Derfra har behovet for større frihet generert en gudstjenestereform som har gitt en rekke valgmuligheter for den enkelte prest og kirkemusiker, og for de enkelte lokalmenigheter. Dette har igjen skapt enda flere dilemma som har ført til at liturgien i skrivende stund skal justeres, slik at enkelte valgmuligheter forsvinner.

Liturgisk restaurasjon og lojalitet

Selv om den lutherske liturgiske friheten ifølge *Confessio Augustana* 7 er stor, har de liturgiske ordningene i Danmark-Norge vært ordninger som ble innført av statsmakten gjennom Kongen i statsråd.¹ Å ikke følge liturgien ordrett har derfor vært utenkelig. Da jeg så sent som i 1994, en tid som var preget av kontekstuell teologi og liturgisk eksperimentering, fullførte teologistudiet, lærte jeg og mine medstudenter at den som gjør endringer i liturgiske formuleringer ved å legge noe til eller trekke noe fra, bryter norsk lov. Intet mindre. Liturgien var vedtatt av Kongen i statsråd, og var en forpliktelse vi gikk inn på hvis vi valgte å bli prester. Denne holdningen omtalte vi oss i mellom som “alterboksfundamentalisme”.

Men alterboksfundamentalismen har sine historiske årsaker. Den norske kirke skilte som sagt lag med danske gudstjenesteordninger i 1889. Da fikk vi vår egen norske liturgi, *Alterbok for Den norske kirke*. Uten sammenlikning er Gustav Jensen (1845-1922) den teologen som har hatt aller størst innflytelse på norsk gudstjenesteliv (Flatø 1982, Fæhn 1994). Han var formsikker, teologisk konsistent og hadde utvilsomt et språklig-poetisk talent. Jensen var influert av den liturgiske bevegelse fra Tyskland (Flatø 1982, Tandberg 2015). Den liturgiske bevegelse oppsto på midten av attenhundretallet, i første omgang knyttet til klosteret Solesmes i Frankrike, men parallelt var dette også en bevegelse som fant fotfeste i Tyskland (Tandberg 2015, Christoffersen 2015). Den liturgiske bevegelse var opptatt av å restaurere liturgien; å gjen-sette gudstjenesten i en ordo som kunne spores tilbake til oldkirken. Dette skapte en økumenisk liturgisk teologi som førte til at flere kirker reviderte og restaurerte sine liturgier. I følge Lars Flatø var Den norske kirke relativt tidlig ute med å fange opp impulsene fra den økumeniske liturgiske teologien (Flatø 1982). *Alterboken 1889* er derfor et tidlig eksempel på en nordisk

restorasjonsliturgi, og den holdt stand, etter mindre revisjoner, helt fram til 1977.

Liturgien fra 1889 hadde få valgmuligheter. Kollektbønner og prefasjoner varierte riktignok med kirkeåret. Utover dette var det mulig å velge mellom to kirkebønner eller forbønner, i tillegg til fastelitaniet. Friheten var med andre ord liten. Norske prester fulgte liturgiens ordlyd til punkt og prikke, slik embedsmannsprestene i alle år hadde vært lojale mot sin overordnede, Kongen.

I 1977 fikk Den norske kirke en ny liturgisk ordning, *Gudstjeneste for Den norske kirke 1977*. Her var valgmulighetene flere. Det ble blant annet åpnet for økt medvirkning fra lekfolk som tekstlesere og nattverdutdelere. Det ble gitt anledning til å velge mellom to alternative bønner i nattverddelen, og kirkebønnene eller forbønnene økt til fire, i tillegg til fastelitaniet. Det som særlig utmerket seg som en viktig endring, var muligheten til å formulere aktualiserende tillegg i forbønnene: "Vi ber i dag særskilt for..." Her ble det gitt anledning til å tilføye korte bønner for dagsaktuelle kriser og problemer internasjonalt, nasjonalt og lokalt, og mange prester benyttet anledningen til dette for å gi hver gudstjeneste et nåtidig preg.

Men lojaliteten mot liturgien kan også ha en annen årsak som er lite utforsket. I rammen av denne kronikken er det ikke anledning til å utfolde dette i særlig grad, men det er likevel verdt å nevne: Den norske kirke har siden pietismen hatt en utbredt grad av lavkirkelig påvirkning. Vekkelsesbevegelsene og bedehuskulturen har vært høyst nærværende i gudstjenestelivet. På 1980-tallet var også den karismatiske kristendom var på full fart inn i Den norske kirke. Alterboksfundamentalismen kan derfor også anses som et antatt bolverk mot frie vitnesbyrd, tungetale og andre elementer som kunne omgjøre gudstjenesten til et evangelikalt møte.

Fleksibilitet, stedegengjøring og involvering

Likevel ble norsk gudstjenesteliv for alvor utfordret allerede på 1970-tallet av den kontekstuelle teologien. Frigjøringsteologi, feministisk teologi, grønn teologi og Black Theology begynte å gjøre sitt inntog i norsk teologi- og kirkeliv (Christoffersen 2015, Thomassen 2008a, Thomassen 2008b, Thomassen

og Lomheim 2013). I første omgang var dette et analytisk korrektiv til den teoretiske teologien, men fikk raskt liturgiske utslag. Særlig i studentmiljøer som Norges kristelige studentforbund og studentmenighetene ble det eksperimentert med ulike gudstjenesteuttrykk. Det ble holdt kvinnemesser, økommesser, rettferdighetsmesser og messer for lesbiske og homofile (Thomassen 2008b).

Uten at det var særlig artikulert, var dette impulser som hadde fått sitt gjennomslag under Det annet vatikankonsil 1962-1965, et knapt tiår før de politiske gudstjenestene fikk nedslag i Norge. Idealet om "liturgi nedenfra" gikk hånd i hanske med "teologi nedenfra", et frigjøringspolitisk prosjekt der menneskers erfaringer skulle gyldiggjøres og gis en teologisk fortolkning. I tråd med den liturgiske teologien var dette noe som måtte få liturgiske konsekvenser ved at ulike erfaringer fra marginaliserte ble synliggjort i gudstjenesten. De erfaringsnære liturgiene ble derfor et særlig trekk ved norsk gudstjenestefornyelse (Thomassen 2008a, Thomassen 2008b, Thomassen og Lomheim 2013).

I løpet av et par tiår tok den liturgiske eksperimenteringen steget ut av lukkede fora og inn i norske menigheter. Opprøret mot de kongelige forordnede liturgier og alterboksfundamentalismen ble så betydelig at det førte fram til et vedtak i 2003 om reform av gudstjenesten. Initiativet kom fra Ungdommens kirkemøte som ønsket en gudstjeneste som var mindre rigid og ovenfrastyrt. I det første visjonsdokumentet ble kjerneverdier for reformen formulert som "fleksibilitet, stedegengjøring og involvering" (Hellemo 2015, Christoffersen 2015). I dette lå det et ønske, i tråd med tendensene fra Det annet vatikankonsil, om at gudstjenestene skulle være mer fleksible og variere i større enn grad enn de hittil hadde gjort. Stedegengjøring, et forsøk på fornorsking av ordet kontekstualisering, la føringer for at en kunne ta i bruk kulturelle og lokale elementer i gudstjenesten, blant annet fra den samiske kulturen og den norske folkemusikken, og også gi rom for populærmusikk. Involveringsbegrepet var et uttrykk for ønske om å involvere lekfolk i større grad; ikke bare som nattverdutdelere og tekstlesere, men i forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten i mye større omfang. Det innebar blant annet at en ønsket at gudstjenestegrupper i menigheten skulle forberede hver enkelt gudstjeneste, i samråd med prest og kirkemusiker. Det ble også lagt opp til at en rekke bønner skulle formuleres lokalt: Samlingsbønn, syndsbe-

kjennelse og forbønn var blant de bønner som lokale grupper i menigheten kunne skrive selv (Thomassen og Lomheim 2013).

Gudstjeneste á la carte?

I 2008 ble det sendt ut et høringsforslag til ny ordning for hovedgudstjeneste for Den norske kirke. Det var et poeng at ikke bare liturgien, men også gjennomføringen av høringen skulle være erfaringsnær. Det ble derfor lagt opp til en rekke menigheter skulle være høringsmenigheter. De skulle prøve ut liturgien gjennom en periode på et drøyt år for å se hva som fungerte, og hva som ikke fungerte.

I høringsforslaget var det en rekke alternativer, både på strukturnivå og tekstnivå, som menighetene selv kunne velge mellom. Et kjernespørsmål i reformen har hele tiden vært "lokal grunnordning". Reformen har lagt opp til en tradisjonell ordo-struktur, prinsipielt firedelt, men i praksis femdelt, bestående av samlingsdel, orddel, forbønnsdel, nattverddel og utsendelse. Men innenfor hver av de fem delene har det fra begynnelsen av vært en rekke alternativer. Dette ble særlig synlig ved samlingsdelen, forbønnen og nattverddelen. I samlingsdelen kunne menighetene allerede fra 2008 velge om de ville ha syndsbekjennelsen i gudstjenestens begynnelse, eller om de ville flytte den til rett før forbønnen. Kollektbønnen ble fjernet, men det ble lagt inn en samlingsbønn helt i gudstjenestens begynnelse som skulle tilsvare den gamle klokkerbønnen. I forbønnsdelen kunne en velge å ha syndsbekjennelse eller ikke, og om menighetens takkoffer skulle tas opp her, eller i nattverddelen.

Også i det innholdsmessige var et utall variasjonsmuligheter for de fleste liturgiske ledd og bønner. Inngangsord, samlingsbønner, syndsbekjennelser, forbønner og utsendelser fantes i en rekke varianter. Nattverddelen hadde flere alternative nattverdbønner. Det som pekte seg aller mest ut, var den liturgiske musikken. Den norske kirke hadde hatt én serie med allmenn liturgisk musikk, og i tillegg en fest- og fasteserie. Nå kom det 24 serier! Bønnene var mange og tallrike, og den teologiske og språklige kvaliteten var svært varierende (Thomassen og Lomheim 2013). Alt i alt var det et nokså overveldende liturgiske materiale høringsmenighetene fikk å forholde seg til i

perioden 2008-2009. Antologien *Gudstjeneste á la carte. Liturgireform i Den norske kirke* som kom ut i 2015, der en rekke forskere har analysert reformen, mener at nettopp á la carte- begrepet er dekkende for gjeldende liturgi: Menighetene plukker, velger og forkaster fra en stor meny, uten nødvendigvis å ha de beste forutsetninger for å gjøre gode valg.

Mot en selvspirituell liturgi?

Da høringssvarene kom inn høsten 2009, var det et svært sammensatt materiale å bearbeide for Kirkerådets sekretariat. Gudstjenestereformen fikk honnør for intensjonen om å bryte opp den autoritære tradisjonen fra embetskirken og gi rom for flere uttrykksmåter, men høringsmaterialet viste at det var en rekke diskusjoner som måtte tas grundigere.

I første omgang førte det til at en rekke bønner ble tatt ut av materialet fordi de ikke holdt god nok kvalitet. Likevel ble valgfriheten beholdt i stor grad. Da *Gudstjeneste for Den norske kirke* ble vedtatt og innført i 2011, var det stadig med like mange serier liturgisk musikk, stor valgfrihet i samtlige av de fem delene i gudstjenesten, og med stort mandat til gudstjenesteutvalg og menighetsråd til å foreta en rekke beslutninger. Mandatet gjaldt først og fremst lokal grunnordning, men også til å velge blant flere alternativer til de enkelte liturgiske ledd. Oppfordringen til selv å formulere bønner forble også en del av gudstjenestens normalordning.

I høringsforslaget 2008 var det som nevnt gjengitt et stort antall bønner som skulle fungere som retningsgivende for menighetenes egne bønner. Meningen med dette var å ivareta den lokale forankringen, slik at gudstjenestene kunne bli "liturgi nedenfra". Men var det dette som skjedde? Det som særlig pekte seg ut som et trekk ved flere av de nye bønnene, var tendensene til selvspiritualitet, eksempelvis i formuleringer som "Guds hellige ånd, gi oss håpets fantasi og troens evne, så vårt liv kan få farger. La gudstjenesten i dag bli fylt av glede" og "Hjelp oss i dag å drømme gode drømmer. Gi oss tilbake drømmen om det gode liv." Mange av bønnene hadde en eksplisitt feel good-teologi som det ble viktig å problematisere. Det var også innslag av markeds- og politikerretorikk i bønnene av typen "La dialogens og sam-

arbeidets ånd hvile over forhandlinger og avgjørelser” (Thomassen og Lomheim 2013).

For mitt eget vedkommende førte det til at jeg en skrev en monografi sammen med daværende direktør for det norske Språkrådet, Sylfest Lomheim, om liturgisk språk som teologisk og stilistisk genre. Dette var ment som en hjelp for norske menigheter til å skrive liturgiske bønner. Vi var urolige over at i prinsippet hvem som helst skulle føre i pennen bønner som stiller høye krav til teologisk og språklig konsistens, uten å få noen form for veiledning.

På mange måter kan dette sies å være symptomatisk for reformen. Den var betimelig autoritetskritisk, men sto samtidig i fare for å henvise menighetene til seg selv som øverste autoritet. Dette er et kjernepunkt i modernitetskritikken; når de gamle autoriteter faller, er det da ikke annet å henvise til en ens egen autentisitet som den øverste autoritet? (Taylor 2002). Eller er det mulig å bevare en nedenfra-teologi som er erfaringsnær og tar på alvor menneskers liv og streven, slik intensjonen opprinnelig var?

Autoritets- og modernitetsproblematikken har også relevans for en annen problemstilling som har kommet opp i forbindelse med reformen. Siden en god del av beslutningsmyndigheten er lagt til gudstjenestevalg og menighetsråd, får prest og kirkemusiker mindre innflytelse over de faglige beslutningene som må tas i forbindelse med gudstjenesten. Kirkemusikeren Sigbjørn Apeland argumenterer for at dette har ført til en endring av maktstrukturer som har gått fra å være en hierarkisk makt til forhandlingsmakt. Forhandlingsmakt forutsetter ikke nødvendigvis faglig kompetanse. For de kirkelige faggrupper risikerer dette å bli en underkjennelse av deres utdanning og faglighet (Apeland 2015).

Justering av hovedgudstjenesten

Relativt kort tid etter reformen var innført i 2011, kom det ønske om revisjoner og justeringer. Både dåpsliturgien og den liturgiske musikken gjennomgikk endringer som førte til innføring av nye ordninger i 2017 og 2018. Den mest radikale endringen skjedde med den liturgiske musikken. Dette var den aller mest prekære saken. Det viste seg at en for eksempel i ett og samme prosti strevde med å ha fellesgudstjenester, fordi menighetsfolk ikke kunne

nabomenighetenes liturgiske musikkserie. Det viste seg også at det i praksis ble brukt langt flere enn de 24 seriene, fordi enkelte menigheter tok i bruk ytterligere flere varianter. De liturgiske musikkseriene ble derfor radikalt skåret ned fra 24 til 3, deriblant med en rytmisk serie, og med en faste- og festserie i tillegg.

I skrivende stund er saken "Justering av hovedgudstjenesten" til behandling i Kirkemøtet (april 2019). Justeringsforslaget innebærer blant annet en opprydning i strukturen for gudstjenesten, slik at hver enkelt del i ordoen får en mer enhetlig oppbygning. Flere har gitt uttrykk for at dette er et tap av frihet. Dette kan det være ulike synspunkter på. Men pedagogikken i å først gi menighetene nesten uante valgmuligheter, for så å stramme dem inn igjen, er ikke nødvendigvis den klokkeste måten å gjennomføre en prosess på. Det gjenstår derfor å se hvordan dette ender.

Uansett er veien tilbake til alterboksfundamentalismen en umulig vei. Forhåpentligvis greier kirken å holde stand mot selvspiritualiteten som alternativ. Balansen mellom forordning og frihet er vanskelig. Hva som kunne vært gjort annerledes i Den norske prosessen, er det mange synspunkter på. Håpet er uansett at andre kirker kan bli inspirert og ta lærdom av Den norske kirkes gudstjenestereform, vel vitende om det som har gått godt, og det som kunne vært annerledes.

Litteratur

- Apeland, Sigbjørn (2015): "Frå ekspertvelde til lokalt ordskifte?" i Balsnes, A.H, Christensen, S, Christoffersen, J.T og Mosdøl, H.O. (2015): *Gudstjeneste á la carte. Liturgireformen i Den norske kirke*. Oslo: Verbum Akademisk, s. 67-79.
- Balsnes, A.H, Christensen, S, Christoffersen, J.T og Mosdøl, H.O. (2015): *Gudstjeneste á la carte. Liturgireformen i Den norske kirke*. Oslo: Verbum Akademisk.
- Christoffersen, J.T. (2015): "Sammen for Guds ansikt. Gudstjenestereform mellom visjon og virkelighet" i Balsnes, A.H, Christensen, S, Christoffersen, J.T og Mosdøl, H.O. (2015): *Gudstjeneste á la carte. Liturgireformen i Den norske kirke*. Oslo: Verbum Akademisk, s. 24-45.

Liturgisk forordning og frihet i Den norske kirke

- Flatø, L. (1982): *Den store liturgirevisjonen i vår kirke 1886-1926. En kirkehistorisk undersøkelse*. Oslo: Land og kirke/Gyldendal Norsk Forlag.
- Fæhn, H. (1994): *Gudstjenestelivet i Den norske kirke*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellemo, G. (red.) (2015): *Gudstjeneste på ny*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellemo, G. (2015): "Liturgisk teologi for Den norske kirke" i Hellemo, G. (red.) (2015): *Gudstjeneste på ny*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 13-31.
- Rønkilde, Jette Bendixen (2017): "Hvad er meningen? Nyere gudstjenesteteorier og deres betydning for gudstjenesteteologi i Danmark" i *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke* 2/17, s. 101-116.
- Tandberg, S. E. (2015): "Fra kirkestil til sjangerpluralisme. Historien som spill for dagens kirkemusikk" i Balsnes, A.H, Christensen, S, Christoffersen, J.T og Mosdøl, H.O. (2015): *Gudstjeneste á la carte. Liturgireformen i Den norske kirke*. Oslo: Verbum Akademisk, s. 230-248.
- Taylor, C. (2002): *Autentisitetens etikk*. Oslo: Cappelen, 4. opplag.
- Thomassen, M. (2008a): *Kjønnsinkluderende liturgisk språk. En analyse av norske gudstjenester under Det økumeniske tiåret 1988-1998*. Avhandling innlevert for graden dr. theol., Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Thomassen, M. (2008b): "Gudstjenesten som speiling av det individuelle eller kollektive subjekt? Om gjenkjennelseskriteriet i liturgisk reformarbeid" i *Kirke og kultur* 06/2008, ss. 522-533.
- Thomassen, M. og Lomheim, S. (2013): *Når dere ber. Om liturgisk språk og utforming av bønner til gudstjenesten*. Oslo: Verbum.
- Thomassen, M. (2017): "Frelse fra dommen eller frelse for selvet? Om teologiske endringer i kristent gudstjenestespråk. Arr. *Idéhistorisk tidsskrift*. 2/2017, s. 91-104.

Noter

1. I Norge ble myndigheten til å godkjenne liturgier overført fra Kongen i statsråd til Kirkemøtet, Den norske kirkes høyeste demokratisk valgte organ, først i 1990.

Merete Thomassen, førsteamanuensis i liturgikk ved Det teologiske fakultet,
Universitetet i Oslo
E-mail: merete.thomassen@teologi.uio.no

At overleve i kirken med troen i behold

Louise Højlund

I sommeren 2018 rasede en debat i Stockholm Stift i kølvandet på den nye autoriserede kyrkohandbok, der var blevet taget i brug i pinsen 2018. Striden var ikke om det lille praktiske ord: hen, som man kunne misledes til at tro, hvis man læste dansk presse. Striden handlede derimod om en særligt populær gudstjeneste i Katarinakirken i Stockholm. Her fejres hver søndag kl. 11 en messe, hvis liturgi gennem 10 år er blevet skabt og tilpasset af præst og forsamling og har en form, der passer over 500 mennesker hver søndag. Mange af dem har ikke før været kirkegængere. Katarinamessen foregår således ikke efter (ritual)bogen. Sognet havde indtil gudstjenestereformen haft en biskoppelig dispensation til at fejre gudstjeneste på denne måde. Men med autorisationen af den nye kyrkohandbok blev – som vanligt, også i dansk praksis – alle dispensationer inddraget. Forsamlingen i Katarina skulle holde op med at fejre gudstjeneste på forsamlingens måde og i stedet følge det ny-autoriserede. De skulle vise respekt for den demokratiske ånd, sagde biskop Eva Brunne, troskab over for institutionen og huske på, at Svenska Kyrkan er en enhed, hvis forskellighed er afgrænset og sammenholdt af den fælles kyrkohandbok. “Tänk om Katarina församling och Olle Carlsson kunde glädjas över att den nya kyrkohandboken är ett uttryck för vår enhet som kyrka och ett uttryck för vår kyrkas tro, bekännelse och lära. Enhet i mångfald”, siger Eva Brunne i en artikel i Kyrkans Tidning blandt andet rettet til præsten, Olle Carlsson. Forsamlingen ville dog ikke frivilligt give afkald på deres messe, som er kendetegnet ved enkelhed, også musikalsk, og en mindre præstestyret tilgang. Selvfølgelig ikke – ved den messe hentede de jo mod og delte glæden – her var de, den myndige forsamling, jo sammen om at høre og gøre Ordet, der rejste dem op. De var uforstående over for

påbuddet, da det ikke var teologien, der skilte dem fra andre gudstjenester i Svenska Kyrkan, men formen.

Enden på striden er blevet, at Katarinakirken nu lægger en hovedgudstjeneste (højmesse) kl. 9 hver søndag, der følger ritualbogen. På den (resursekrævende) måde, der ikke er sprunget ud af et behov i forsamlingen, men i tilsynet, lever kirken op til institutionens krav. Katarinamessen fortsætter så som før kl. 11 hver søndag – idet den, når der allerede er en hovedgudstjeneste (højmesse), ikke falder ind under autorisationens bestemmelser. I debatten i medierne findes en artikel, der forsvarer Katarinamessen, den mest populære gudstjeneste i hele Svenska Kyrkan, med overskriften: *Konsten att överleva Svenska kyrkan med tron i behåll.*

Et styringsredskab fra en anden tid

I 2016, da biskopperne nedsatte faggrupper til på forskellig vis at undersøge og give en udlægning af gudstjenestelivet i dag, fik den ene gruppe til opgave at forholde sig til begrebet autorisation. Faggruppens undersøgelse afdækkede begrebet fra forskellige vinkler. I rapporten findes en artikel om autorisationens historiske baggrund. Den er skrevet af Niels Holger Petersen, og her kommer et resumé:

I de første århundreder efter Jesu død var gudstjenesten ikke formaliseret. De kristne mødtes, hørte tekster, bad og fejrede nadver. Hvad der blev læst og bedt, var op til lederen af forsamlingen, forstanderen. Da kristendommen i det 4. århundrede gik fra at være undergrundsbevægelse til at blive statsreligion i Romerriget, fulgte en række centraliserende tiltag. Man ønskede at ensrette gudstjenesten. Disse blev fulgt af decentraliserende tendenser. Liturgien – både form og indhold – blev påvirket af folk og steder. Der blev altså ved med at være frihed. Friheden til trods kan man se kontinuitet i tekstgrundlaget.

I den første del af middelalderen er der altså ingen autoriseret gudstjenesteordning, og selv senere i middelalderen, hvor

den romerske messeordning bliver stabil i Europa, er det med mange lokale variationer, både musikalsk og tekstmæssigt.

De lutherske reformatorer kendte således ikke til autorisation. De kendte derimod til tradition og autoritet. Da reformationen indføres i Danmark, finder kirkemagt og statsmagt sammen, og i den forbindelse knyttes gudstjenesteordning og kongelig autoritet tæt sammen, overraskende nok med Luthers velsignelse. Overraskende, da det modsiger Luthers egne tanker om vigtigheden af den kristne frihed og hans modstand mod autoritativ fastlæggelse af gudstjenesten. Men, siger Luther også, der er en pointe i at have en vis ensartethed. Autorisation er altså, historisk betragtet, tæt sammenvævet med den statskirke-institution, der er forgænger for den nuværende folkekirke.

Dannelsen af folkekirken i forbindelse med grundloven af 1849 ændrede ikke noget liturgisk set. Man brugte i kirken stadig – til trods for forsøg på at opnå større liturgisk frihed for præsterne – et ritual fra 1685! Særligt Grundtvig arbejdede for at få frihed til lokale løsninger samtidig med at fastholde noget ens, f.eks. i forhold til dåb. Han så et behov for både at sikre mod subjektivt begrundede forandringer og sikre, at præsterne kunne stå inde for det, de skulle sige og gøre.

Den form for liturgisk frihed, der gradvist kom i folkekirken i 1800-tallet, bestod hovedsagelig i at tolerere en begrænset præstelig selvtægt. I ordningerne fra det 20. århundrede er der indført nogle valgmuligheder, som præster og menighed skal blive enige om, og der er friere gudstjenester uden for højmessens. Men det autorisationsgrundlag, der blev indført ved reformationen, er stadig gældende i dag.

Så vidt autorisationens historie ifølge (en forsimplet udgave af) Petersen, som igen selvfølgelig er en forsimplet udgave af virkeligheden.

Konstant uden for skiven

På trods af denne historik, der tydeliggør, 1) at autorisation er et stærkt styrende magtredskab, der indføres ved reformationen, og 2) at kirken kan have enhed uden at have ensartethed, bliver der ikke i rapporten sat spørgsmålstegn ved autorisation. Den vil eksplicit ikke debattere, om der skal autoriseres, kun på hvilken måde der skal autoriseres. Det til trods for at liturgisk forsker Jette Bendixen Rønkilde i samme rapport beskriver, hvordan den lutherske kirke i USA har vist (i lighed med kirken før reformationen), at man kan sikre det fælles grundlag og en ensartethed gennem et teologisk grundlagsdokument og vejledninger. Grundlagsdokumentet er fælles og forpligtende, mens vejledningerne er – nå ja – vejledende. Det vil sige, at de kan fraviges, uden at man af den grund er kriminel.

Hvis man nu for eksempel er præst i en landsbykirke, og der er kommet fire til højmesse påskedag, og man føler, at man har brug for at samles på en måde, der giver bedre mening, så kan man gøre det. Hvis man nu ikke er enig i, at ægteskabet er noget, der bygger på en skabelsesordning, så kan man tage en anden tekst end skabelsesberetningen uden at være forbryder.

Vejledende betyder i det hele taget, at præst og menighed kan træffe liturgiske valg, der tilpasser gudstjenesten til sted og lejlighed. Så vi f.eks. ikke er kriminelle, når vi holder en Allehelgens gudstjeneste, der afviger fra højmesseskemaet (med mindre vi har annonceret den som Børnegudstjeneste på højmessens plads, der er den eneste, der giver bare lidt plads). Så vi ikke er uden for skiven, hvis vi vælger en anden form på 2. helligdagsfejring, fordi vi ved, at der skal lidt til for at holde festen kørende på andendagen. Så vi kan tænde et lys, hvis det er det, der er brug for. Gribe et helligt øjeblik. Eller så vi ikke er dømt udenfor, når vi f.eks. af hensyn til et dåbsfølge siger “vi vil stående høre”, fordi det er besluttet og autoriseret, at kun regibemærkninger som “lad os tilønske hinanden” og “lad os alle bede” er en dronning værdig.

Jeg kan også sige det med denne ordveksling, jeg havde i en kirkelig netværksgruppe med nordiske medlemmer: En islandsk præst fortalte en pas-sant, at hun havde brugt en anden (uautoriseret) trosbekendelse i højmissen. Jeg brød ind og spurgte, om hun måtte det, hvortil hun forbløffet svarede: “Ja, jeg jo præst!” – underforstået: ja, det er jo det, der er mit arbejde, at forsøge at forstå og formulere vores tro på den treenige Gud til dem, vi står over

for. Hun forklarede den mere liberale tilgang med, at Island havde befundet sig *i tilpas afstand fra tilsynet*. Mig bekendt er deres kirkeliv ikke blevet uevangelisk af det. Det kunne jo være, at der var andre sande måder at udtrykke og bekende vores tro på. Det kunne endda være, at de var mere sande. Eller det kunne være, at vi forstod, at vi aldrig ejer sandheden og derfor må bevilge hinanden lov til løbende at forsøge at sætte ord på, hvad vi nærer den inderste tillid til. Lad os sigte mere efter det at bevæge mennesker end at holde på formerne. Lad os gøre skiven større, så den ikke har størrelsen på bispestolens sæde, mere sådan som solen.

Man kunne tro, at når noget er autoriseret, er det særligt klogt og rigtigt. Men processen frem til en autorisation er lige så meget et studie i magt og indflydelse og vedholdenhed, som den er en stræben efter kirkens enhed eller evangeliets sandhed. Dykker man ned i den autorisationsproces, der ledte frem til den nuværende Ritual- og Alterbog, tegner der sig et meget broget og sløret billede af en ophedet (teologstyret) debat, der foregik over årtier. Liturgiarbejdet var nedsat i 1970! efter flere andre tiltag, barslede med en prøveordning i 1985/86, som ikke blev godkendt – hvorfor det tog ekstra syv år, før en ritualbog kunne autoriseres. Der er et ønske om konsensus, hvilket medfører (lange) processer, der tilgodeser de mest konservativt indstillede. Den snedigste og mest vedholdende vinder, og har så erobret banen de næste 40 år. Det gør det umuligt at efterleve Luthers gode indstilling til en gudstjenesteordnings holdbarhed: Det er som med sko – hav dem så længe, de fungerer, og smid dem så væk! Det må vi ikke. Går der for længe, i dette tilfælde et helt århundrede (forrige ritual var fra 1912, og det 20. århundrede gik som bekendt fra 1914 til 1989 – dog med ny vejledning i 1948), kommer en udbredt grad af selvtægt, hvilket vitterligt er en præstepligt, når systemet ikke passer til virkeligheden og forhindrer, at evangeliet kan høres. Men ikke alle har samvittighed til at gå imod det autoriserede.

Gudstjeneste skal skabe et dybt møde med dig selv, hinanden og den inkarnerede i vores midte. Det kan man godt gøre uden autorisation. Det betyder ikke, at man ikke vil den rituelle gentagelse eller ikke føler sig rod-fæstet i traditionen (som er meget større, end højmassen viser). Det er ikke bevægelse for bevægelsen – det er ikke et løbebånd. Det er for at muliggøre transformation.

Har vi så ikke noget til fælles? Jo. Vi har Bibelen og salmerne, og vi har marven i vores praksis: at mødes, høre, synge, bede, fejre nadver og døbe. Alt sammen i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn.

Denne tid tænker ikke i 20 års intervaller

Tidligere kirke- og kulturminister Mette Bock er i Deadline. Det nye medieforlig (2018) diskuteres. Clement Kjærsgaard spørger: "Mette, når nu folk om 20 år ser tilbage på dette forlig, hvordan vil de så vurdere det?" Hun svarer: "Denne tid tænker ikke i 20-års intervaller. Spørg om 5!" Dette gælder også kirken og dens sprog. Så i stedet for at sætte en proces i gang for at komme frem til en autorisation i – tja, skal vi sige 2031 – for nu at være optimistisk? for så at skulle have det sprog i de næste 40 år, så lad os nu prøve at gøre det på en anden måde. Uden autorisation. Lad os bedrive primær teologi i gudstjenesten eller følge vejledninger og spørge os selv og hinanden om 5 år.

Fordi sproget ikke standser sin udvikling, indtil den næste havari-, nej, undskyld, liturgikommission har formuleret sig færdig (eller resigneret for derefter at falde tilbage på den allerede gældende autorisation).

Fordi ånden blæser, hvorhen den vil, og gudstjeneste er at bringe sin liturgiske musikalitet i spil, gribe øjeblikket og pege, når ordet gestalter sig. Sige godmorgen til den opstandne Kristus.

Fordi det er teologisk uopgiveligt, at der bliver sagt velkommen og værsgo, så folk kan høre det (ikke at der er fadervor i både dåb og nadver).

Fordi det er urimeligt at kriminalisere præster, der egentlig bare udfører deres opgave: at sørge for at ordet kan høres og modtages, f.eks. ved at formulere en kollekt, der passer til dagen, skrive en salme til dagen, bruge en anden velsignelse eller trosbekendelse, en anden tekst til brylluppet.

At overleve i kirken med troen i behold

Fordi det at være præst er en liturgisk lytten, der gør, at vi kan gribe et nu og invitere andre ind i helligheden. Det er ikke mekanik, det er at forholde sig til, hvordan hjertets lovprisning ser ud. Kalibrere.

Fordi det at være menighed er at være sammen for at orientere os mod Kristi nærvær, skabe rammer, der er dybe og relevante og forståelige, så vi kan åbne os.

Fordi det myndige lægfolk skal have mulighed for at deltage i tilrettelæggelsen af gudstjenesten. Det får de ikke mulighed for i en teologdomineret tradition, der sætter to fede streger under den præsteskabte højmesse, idealmeteren.

Fordi vi også i gudstjenesten skal kunne gøre brug af de forskellige nådegaver, der er i forsamlingen.

Fordi det at bekende sin tro kan ske på andre måder end gennem den nikæenske formulering fra 300-tallet, som – grundet Grundtvigs fejlagtige opfattelse af trosbekendelsens oprindelse – har fået en uhørt stærk og uanfægtet plads i gudstjenesten.

Fordi kirken er i en forkyndelseskrise, der også handler om at være fanget i former og fraser, der skaber afstand mellem folk og kirke.

Fordi det er urimeligt, at man må døbe efter gamle ritualer (hvis ordlyd ikke er for børn!), men ikke justere ordlyd i lovprisning, tekstvalg eller lade en i menigheden bede bøn for barnet eller løfte det op.

Fordi det, at kristendommen er en fortolkningsreligion, også gælder teologien, ikke bare søndagens tekst. Lad os tale teologi, se på et grundlagsdokument.

Fordi vi i Danmark har en stærk tradition for frihed. Kan det være, at der er en idiot eller to, der misbruger den? Ja, det kan det. Det er prisen. Alternativet er værre.

Louise Højlund

Fordi bevægelse er en del af kristendommens DNA og afgørende for, at troen kan styrkes, at vi altid kan leve i håbet, og at kærligheden kan blive mere tydelig imellem os.

Louise Højlund, sognepræst Langenæs Sogn
E-mail: loh@km.dk

Prædikenen mellem autenticitet og resonans

Marlene Ringgaard Lorensen

Gennem de seneste år har præster og menigheder i stigende grad udfoldet en liturgisk kreativitet og nytænkning inden for gudstjenesteformer og kirkeliv. Natkirke, drop-in dåb, alternativ nadverliturgi og babysaltesang er blot nogle af tiltagene. Derudover synges, digtes og udgives der nye salmer som aldrig før. Ifølge en statistisk undersøgelse deltog ca. 10 millioner kirkegængere i sammenlagt 170.000 gudstjenester i folkekirken i 2016. Dette antal kan sammenholdes med, at ca. 2,9 millioner gik i teatret og godt 4,1 millioner på kunstmuseum i Danmark samme år.¹ Så selvom der ofte tales om lav kirkegang, må såvel den folkelige deltagelse som antallet af gudstjenester siges at være anseligt.

Som konsekvens af den voksende liturgiske kreativitet har Folkekirkens biskopper i 2016 nedsat tre fagudvalg, som har drøftet forskellige elementer af gudstjenestelivet ud fra teologiske, kirkelige og folkelige vinkler. Udvalgenes kommissorier beskriver behovet for at belyse spørgsmål om gudstjeneste, dåb og nadver, autorisation og frihed. I kommissoriet for arbejdsgruppen vedrørende gudstjenesten refereres der til sognepræst Jørgen Demants² fortolkning af den voksende liturgiske eksperimenteren som udtryk for, at “præst og menighedsråd bevidst og ubevidst gennem nye former og sprog (herunder salmer og musik) forsøger at [gøre] højmessene [...] vedkommende for flere.” Dette sker ifølge Demant, fordi højmassen har “mistet sin autenticitet som det sted, hvor man mærker guds nærværet”.

Efterlysning af autenticitet går igen som både en del af problemet og løsningen, idet kommissoriet beskriver behovet for en refleksion over “den gode gudstjeneste”, hvilket både rummer forholdet mellem den evange-

lisk-lutherske tradition og nutidens udtryksformer og kultur, gudstjenestens kirkelige og samfundsmæssige betydning og gudstjenestens autenticitet.”³ Kommissoriet nævner altså manglen på – og potentialet for – autenticitet som anledning til såvel kirkelig eksperimenteren som faglige drøftelser.

Det er ikke blot gudstjenestens liturgi, der eksperimenteres med for tiden. Præster afprøver nye former for prædikenforberedelse i form af prædikenværksteder, kollegiale homiletiske netværk, peer coaching mm., herunder brug af søndagens tekst i forbindelse med kirkelige handlinger. Der eksperimenteres endvidere med prædikenens afholdelse med eller uden manuskript, fra gulv eller prædikenstol, illustrationer i form af powerpoint og formidling i form af podcasts. Dertil kommer, at flere og flere præster tager efteruddannelse i form af akademiske homiletiske masteruddannelser eller homiletisk særuddannelse i kirkeligt regi.

Samstemmende med gudstjeneste-kommissoriets understregning af kravet om autenticitet påpeger nyere empiriske undersøgelser ikke blot, at kirkegængere efterlyser prædikanter, som er autentiske i deres forkyndelse, men de antyder også, hvilken slags autenticitet der er tale om (Gaarden 2015, Enggaard & Nøjgaard 2018). Det gennemgående fokus på autenticitet i empiriske undersøgelser såvel som biskoppelige kommissorier og udvalgsarbejde kan synes som en overbelastning af prædikantens person såvel som en problematisk underkendelse af budskabet til fordel for budbringeren. Til brug for en dybere forståelse af dette krav vil jeg i det følgende problematisere forståelsen af autenticitet i betydningen af at finde ind til den enkeltes sande kerne. I stedet foreslår jeg, at det udtalte behov for autenticitet fortolkes og udøves i retning af resonans, som beskrevet af den tyske sociolog Hartmut Rosa.

Empiriske undersøgelser af prædiken og gudstjeneste

Nyere empiriske undersøgelser indikerer, at prædiken og gudstjenestens øvrige dele har forskellig betydning for henholdsvis kirkevante og lejlighedsvis eller nye kirkegængere. Nete Helene Enggaards Helsingørundersøgelse påpeger således, at de kirkegængere, der kun lejlighedsvist deltager i gudstjenesten, fremhæver prædikenens betydning og værdsætter dens umiddelbare tilgængelighed i modsætning til de musikalsk og koreografisk krævende øv-

rige aspekter af gudstjenesten. Mere gudstjenestevante kirkegængere udtaler derimod, at gudstjenestens øvrige elementer, særligt salmesang og nadverdeltagelse, ofte opleves som værende vigtigere end prædikenen for deres helhedsoplevelse af gudstjenesten (Lorensen 2018, 237-248).

I kraft af Marianne Gaardens kvalitative undersøgelse af, hvordan der lyttes til prædikenen, understreges det endvidere, at prædikanten spiller en central rolle i forhold til kirkegængernes interaktion med prædikenen. En af kirkegængerne beskriver prædikenen som en:

form for refleksivt rum, som er en dialog med det, der sker i gudstjenesten [...] og hvorfor skulle jeg indgå i den dialog, hvis den, der formidler budskabet, ikke selv står inde for det, eller har noget på hjertet (Gaarden 2015, 84).

Gaarden har inddelt de forskellige måder, der lyttes til prædikener på, i tre grundlæggende kategorier: 1) kritisk interaktion, 2) associerende interaktion, 3) kontemplation (Gaarden & Lorensen 2013, 28-45). De to første kategorier er umiddelbart genkendelige fra andre genrer såsom politiske taler, foredrag og undervisningssammenhænge. Den kontemplative interaktion synes dog at understrege prædikenenes anderledeshed i forhold til andre former for taler. Den kontemplative måde at lytte på er svær at beskrive og analysere, fordi den netop overskrider det gængse diskursive sprog. En af de interviewede kirkegængere beskriver denne meditative oplevelse af gudstjeneste og prædiken som kontrast til informationssamfundets sædvanlige tilbud:

Altså jeg kommer ikke til gudstjeneste for at få informationer, [...] det har jeg rigeligt af. Jeg kommer for at blive ramt eller rørt eller bevæget på en eller anden måde eller i hvert fald kunne være i det der – jeg oplever som nærvær og åbent rum (Gaarden 2015, 115).

Gaardens empiriske undersøgelser bekræfter, at prædikanten er alt andet end en neutral budbringer. For en umiddelbar betragtning kan det gennemgående fokus på prædikanten endog få det til at se ud, som om budskabet er underlagt budbringeren, hvilket må siges at være problematisk i forhold til en

folkekirkelig reformatorisk teologi. Dog er der andet og mere på færde, end hvorvidt menigheden synes om prædikanten. Afgørende for kirkegængernes fokus på prædikanten er, hvorvidt prædikanten opleves som værende autentisk og engageret. Som én af informanterne beskriver det: "Jeg kan mærke, når præsten har noget på spil og selv er bevæget af teksterne, så bliver jeg også bevæget og tør sætte noget på spil" (Gaarden 2015, 79). Udtalelsen om den gensidige bevægelse og sætten sig selv på spil er central for forståelsen af den store betydning, som de interviewede tillægger præsten. Efterspørgslen efter en autentisk præst handler ikke om præstens person i sig selv. Prædikantens form for tekstfortolkning og forkyndelse er derimod afgørende for menighedens tilegnelse af prædikenen. Der er således tale om en gensidig autenticitet, idet den troværdige præst bidrager til, at menigheden engagerer sig i og lader sig bevæge af forkyndelsen.

Autenticitet som tilegnelse

Beskrivelserne af den gensidige autenticitet i forholdet mellem prædikant og menighed kan lede tankerne hen på Søren Kierkegaards (1813-1855) sondring mellem prædikenen som tale og samtale i *Begrebet Angest*. Ifølge Kierkegaards sokratisk inspirerede opfattelse af prædikenen som samtale består det afgørende spørgsmål ikke i, hvorvidt en prædikant har forberedt en retorisk eller teologisk formfuldendt tale, men hvorvidt vedkommende formår at samtale – i betydningen tilegne sig det talte – fordi "Tilegnelsen er netop Samtalens Hemmelighed" (Kierkegaard 1998 [1844], 323).

Efterspørgslen efter autenticitet har været artikulert under mange forskellige former siden slutningen af det 20. århundrede og er blevet gjort til genstand for grundig analyse i den canadiske filosof Charles Taylors (f. 1931) *The Ethics of Authenticity*. Vægtlægning på autenticitet i betydningen af at være troværdig er naturligvis afgørende for enhver taler og situation. Det har vi vidst, siden Aristoteles (384-322 f.Kr.) beskrev de klassiske appelformer *etos*, *logos* og *patos* i sit værk *Retorik* – og det gælder naturligvis også for prædikanter. Behovet for troværdige, tillidsvækkende talere er kun blevet mere relevant i en tid med *fake news* og spindoktorer.

Når det drejer sig om prædikenen, fordobles behovet for ægthed og tillid imidlertid på en måde, som på en gang radikaliserer og udfordrer autenticitetsbegrebet. Kravet om autenticitet bliver nemlig set fra et reformatorisk teologisk perspektiv problematisk, hvis det blot handler om at finde og være sig selv tro (jf. ordets græske rod: αὐτοέτης: ophavsmand, af αὐτός: selv). Martin Luther har i en prædiken fra 1526 udtrykt sin opfattelse af kravet om troværdighed på en måde, som vil kunne udfordre de fleste prædikanter på selvtilliden:

“Alle prædikanter skal være sikre på, at de kan sige: Gud siger det. Det er Guds Ord, og når jeg forkynder Guds Ord, så er det lige så alvorligt, som hvis jeg sværger. Den, som ikke er sikker på dette og ikke kan sige: Gud siger det, han bør holde op med at forkynde, for han vil ikke udrette noget godt.” (Luther, prædiken fra 1526, WA 20. 578)

Luthers beskrivelser af prædikenen som kommunikationsform er blevet problematiseret og nuanceret af ‘Guds Ord-teologien’ i det 20. århundrede. Selvom Barth er kendt som repræsentant for Guds Ord-teologien, var han samtidig den, som satte spørgsmålstegn ved prædikanters evne til at kunne opfatte deres menneskelige ord som umiddelbart udtryk for Guds ord, som Luther synes at hævde det, bl.a. med sit “Deus dixit!”. I modsætning til Luthers skrāsikre udtalelser om forholdet mellem Guds og prædikanters ord beskriver Barth prædikenen, som den paradoksale opgave at skulle tale om den Gud, som vi faktisk ikke kan tale om:

Wir sollen als Theologen von Gott reden. Wir sind aber Menschen und können als solche nicht von Gott reden. Wir sollen beides, unser Sollen und unser Nicht-Können, wissen und eben damit Gott die Ehre geben (Barth 1922: 158).

Set fra et homiletisk teologisk perspektiv er det således afgørende, at menigheden i prædiken og gudstjeneste hører andet og mere end den autentiske præsts egne ord. Denne opfattelse deles af såvel reformatorer som Guds Ord-teologer, som alle henviser til Jesu ord i Luk 10,16: “Den, der hører jer, hører mig”.

Når der alligevel synes at være behov for at understrege behovet for autenticitet i en nutidig folkekirkelig kontekst, hænger det formodentligt sammen

med Guds Ord-teologiens opgør med liberalteologiens efterspørgsel af prædikantens religiøse følelser og fromhed. Som modsætning hertil fremhævede Barth og øvrige repræsentanter for den dialektiske teologi, at prædikantens rolle snarere består i at pege på Kristus og hans ord, fordi evangeliet overgår det, vi selv kan præstere og formulere. De dialektiske teologers beskrivelser af prædikantens rolle som pegefinger er i en dansk teologisk sammenhæng blevet fortolket som udtryk for, at præsten skal være en neutral budbringer. Dette modificeres dog af Barth, som understreger behovet for prædikantens eksistentielle tilegnelse og engagement med evangeliet som afgørende forudsætning for at kunne prædike (Barth 1966, 62-64).⁴

Resonans frem for autenticitet

Efterspørgslen efter autenticitet præger ikke blot empiriske undersøgelser af prædiken og gudstjeneste samt liturgiske kommissorier. Den tyske sociolog og politolog Hartmut Rosa (f. 1965) har på det seneste kritiseret opfattelsen af, at autenticitet skulle være svaret på menneskets fremmedgjorthed. Efterspørgslen efter autenticitet er blevet set som modvægt mod et liv i strid med vores menneskelige natur og sande behov. Håbet var, at en søgen efter autenticiteten kunne bruges som løftestang for at komme fremmedgørelsen til livs og finde ned til vores rødder. Problemet er imidlertid, at autenticitetskravet har en tendens til at føre til en ensidig søgen efter sin egen stemme, ståsted og autonomi. Men hvis ens indre stemme skal være den eneste målestok for, hvad det er ægte og sandt, risikerer man at lede længe og forgæves (Rosa 2016, 43).

Som modvægt til efterspørgslen efter autenticitet hævder Rosa, at det, som kan afhjælpe det moderne menneskes rodløshed, snarere er et spørgsmål om resonans – genklang – mellem den enkelte og vores omgivelser. I modsætning til autenticitetens søgen indad efter sin egen stemme medfører en lytten efter resonans, at individet tværtimod åbner sig over for sin omverden. Når individet oplever genklang, opstår der således en forbindelse med noget udefrakommende, som vedkommende kan tilegne sig og gå i interaktion med. Individet ændrer sig i mødet med det fremmede og kommer således til sig selv hos en anden. Resultatet er dermed transformation af selvet frem for en venden tilbage til et formodet autentisk udgangspunkt.

Hartmut Rosa definerer resonansbegrebet ved at opdele det i tre forskellige dimensioner. Ud over den *horisontale* mellemmenneskelige resonans, som den for eksempel kan finde sted i samtaler og forhold, kan vi også opleve resonans i forhold til natur, musik og kunst. Denne form kalder Rosa for *diagonal resonans*. Endelig fremhæver Rosa den *vertikale* form for resonans, som vedrører de dybeste lag i livet, herunder religion (Rosa 2016, 484, 340-500).

De empiriske efterspørgsler efter den autentiske præst synes primært at være fokuseret på den horisontale, mellemmenneskelige dimension. Dette fokus kendetegner store dele af teologihistorien, som har fokuseret på jeg-du forholdet (jf. Martin Buber) eller beskrevet gudstjenesten som en samtale (Luthers Torgauer-formel). I Matthæusevangeliet bekræftes denne horisontale relation som den afgørende, idet Jesus refereres for det ofte citerede løfte: "For hvor to eller tre er forsamlet i mit navn, dér er jeg midt iblandt dem." (Matt 18,20). Dette fokus på den horisontale relation har haft tendens til at blænde af for de øvrige dimensioner, som konstituerer gudstjenesten. Rosa opfanger denne tredimensionelle betydningshorisont ved at understrege, at den kristne nadver netop består af en vertikal relation til Gud, et horisontalt fællesskab og en diagonal interaktion med brød og vin (Rosa 2016, 297).

Rosa er ikke ignorant over for det faktum, at resonans langt fra altid er en harmonisk begivenhed. Erfaringen af modsigelse og uenighed – eller manglen på svar – er også en afgørende realitet (Rosa 2016:317). Han fortolker således Jesu korsord: "Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?" (Mark 15,34) som et afmægtigt råb om resonans (Rosa 2016: 441). Som led i sin udforskning af resonansbegrebets teologiske potentiale fortolker Rosa endvidere synden som en manglende vilje til at indgå i resonans. Luthers beskrivelse af menneskets indkrogethed i sig selv oversættes således som "Resonanzunwilligkeit". I modsætning hertil beskrives religionens væsen som løftet om, at Gud taler (eller synger) til os – også når vi ikke hører det: "die Welt oder das Universum oder Gott auch dann zu uns spricht (oder singt), wenn wir sie nicht zu hören vermögen, wenn uns alle Resonanzachsen verstummt sind" (Rosa 2016: 447). Centralt for Rosas erstatning af den menneskelige autenticitet med den tredimensionelle resonans er, at resonans ikke er noget, vi selv kan præstere, udforme eller bemestre. Resonans er derimod noget, vi kan lytte os ind – eller indlade os – på.

Gudstjenestens genlyd

Et øget fokus på resonans – som alternativ til autenticitet – kan være frugtbar til forståelse og udvikling af både prædiken og gudstjeneste. Det er karakteristisk, at resonans ikke er noget, mennesket kan præstere egenhændigt. Tværtimod er det et fænomen, som kræver en andens eller noget andets tilstedeværelse og reaktion. Kravet til prædikanten om at være autentisk kan i lyset heraf fortolkes som en fordring om, at prædikanten er lydhør over for den mangfoldighed af stemmer og klange, som omgiver prædikens forberedelse og afholdelse. Det være sig i bøn, mellemmenneskelige samtaler, musik og naturoplevelser. Samtidig kan såvel prædikant som øvrige kirkegængere lytte efter den dybere klang og det betydningsoverskud, som overgår det, vi kan sige os selv og hinanden.

Noter

1. Jf. Rapport om gudstjenesten: <https://www.folkekirken.dk/aktuelt/liturgiarbejde/gudstjenesten> s. 31.
2. Jf. Demants artikelserie om højmessen i *Præsteforeningens Blad*, nr. 4-8 2016.
3. Jf. Kommissorium for liturgiarbejdsgruppe vedrørende gudstjeneste på: <https://www.folkekirken.dk/aktuelt/liturgiarbejde/gudstjenesten>, s. 2.
4. Se også: M.R. Lorensen "At drive teologi 'som om intet var hændt' – Barths homiletik læst som kontekstuel teologi" I: *Eftertænkning og genopførelser: Festskrift til Bent Flemming Nielsen* red. M.R. Lorensen; C. S-V Pöder, N.H. Enggaard. København: Eksistensen Akademisk, 2019, s. 209-230.

Litteratur

Aristoteles, 2007. *Retorik*. Oversat af Thure Hastrup. København: Museum Tusulanums Forlag.

Prædikenen mellem autenticitet og resonans

- Barth, Karl 1962. [1922]. "Das Wort Gottes als Aufgabe der Theologie", i: Jürgen Moltmann (red.), *Anfänge der dialektischen Theologie, Teil I*. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Barth, Karl 1966. [1933]. *Homiletik: Wesen und Vorbereitung der Predigt*. Zürich: EVZ-Verlag.
- Demant, Jørgen 2016. "Højmesse" artikelserie i *Præsteforeningens Blad*, nr. 4-8.
- Enggaard, Nete Helene & Rasmus Nøjgaard 2018 *Mellem Tradition og Fornyelse. Teologiske Perspektiver på gudstjeneste og liturgi* Frederiksberg: Eksistensen.
- Gaarden, Marianne & Marlene Ringgaard Lorensen 2013. "Listeners as Authors in Preaching: Empirical and Theoretical Perspectives" I: *Homiletic* (Online). 38/1, 28-45.
- Gaarden, Marianne 2015. *Prædikenen som det tredje rum*, Anis, Frederiksberg.
- Kierkegaard, Søren 1998 [1844]. *Begrebet Angst*, SKS4, København: Gads Forlag.
- Lorensen, Marlene Ringgaard 2019. "At drive teologi 'som om intet var hændt' – Barths homiletik læst som kontekstuel teologi" I: *Eftertænkning og genopførelser: Festskrift til Bent Flemming Nielsen* red. M.R. Lorensen; C. S-V Pöder, N.H. Enggaard. København: Eksistensen Akademisk, 209-230.
- Lorensen, Marlene Ringgaard 2018. "Prædiken og ordkult – mellem teologi og empiri" I: *Tradition og fornyelse. Teologiske perspektiver på gudstjeneste og liturgi* red. Nete Helene Enggaard & Rasmus Nøjgaard. Eksistensen, 237-248.
- Luther, Martin [1526]. Prædiken holdt 25. nov. 1526 over Jer 23,5-8 I: *Luthers Werke, Weimarer Ausgabe* 20. 578.
- Rosa, Hartmut 2016. *Resonanz: Eine Soziologie der Weltbeziehung* Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Taylor, Charles 1991 *The Ethics of Authenticity*. Massachusetts: Harvard University Press.

Marlene Ringgaard Lorensen, lektor i Praktisk Teologi, Københavns Universitet
E-mail: mrl@teol.ku.dk

Gudstjenesten i nye former

– en erfaringsdeling af visionsarbejdet med gudstjenester i Ishøj landsby

Ane Øland Bækgaard

I've Got to have faith!

'Cause I've got to have faith, faith faith, I've got to have faith, faith, faith!' Koret på 12 unge mennesker fra musikskolen øvede med til kirkebandets gyngende rytme, da jeg trådte ind i Ishøj Kirke, en time inden popgudstjenesten med George Michaels sange skulle begynde. Jeg var spændt, nervøs. Gav det mening at lave gudstjenesten på denne måde? Ville der komme nogen? Kunne jeg få George Michaels tekster og livserfaringer i dialog med Bibelen og kristendommen generelt? Hvad ville de 'rigtige' teologer tænke – ej nu bliver det for poppet? Jeg sang med: 'I've got to have faith.'

To timer senere sagde jeg farvel til alle de 170 mennesker, der var mødt op i vores lille kirke, vi havde været nødt til at sende nogen hjem: 'beklager men der er simpelthen ikke flere pladser i kirken.' Det var dåbsforældre, konfirmandforældre, ældre, faste kirkegængere, kirkefremmede, nogen jeg vidste erklærede sig for ikke-troende og sikkert andre. Det var en meget blandet menighed. Stemningen var høj. Vi var fælles om noget vigtigt. "Det var virkelig gode og meningsfulde ting, du sagde i dag", sagde flere af kirkegængerne til mig, da jeg stod i præstekjole og sagde farvel i kirkedøren, "dine ord rørte mig virkelig". Jeg svarede: "Ja, det, I hørte, var kristendom, dén rører én!"

Hvad har ændret sig i Ishøj?

“Pop i Kirken”-gudstjenester er blot en af mange særgudstjenester, som vi i Ishøj sogn har arbejdet med som resultat af et omfattende visionsarbejde. Det vender jeg tilbage til. Vores erfaring er, at kristendommen er nået ud til flere og andre, end den gjorde før. Og det er netop dét, jeg hører gang på gang, efter vi har halveret antallet af højmesser i Ishøj Landsby Kirke, og i stedet suppleret højmesserne med mange forskellige særgudstjenester. Vores arbejde med at tilbyde forskelligartede gudstjenester alt efter, om man gerne vil have ro, gerne vil kunne tage sine børn med, godt kan lide rytmisk musik, er i sorg eller glad, har gjort, at vi som kirke nu forkynder for en langt større skare og bredde af mennesker, end vi gjorde for blot 5 år siden. Vi har oplevet, at tilstrømningen til gudstjenester ikke længere kun er for den faste lille højmesse-menighed og dåbsfølger, men at gudstjenesterne er besøgte af mange forskellige kirkegængere lige fra dem, som kun kom til højtiderne og nu kommer oftere. Dem, som følte sig kirkefremmede, men nu føler, at kirken er deres. Sågar dem, som erklærer sig for ikke troende, men som alligevel kommer og føler sig som en del af fællesskabet.

Folk oplevede før, at kirken ikke havde noget at sige dem, men nu har mennesker i Ishøj erfaret, at kirken og gudstjenesterne taler ind i deres liv, handler om det at være menneske og handler om, hvad tro er. Ofte har jeg hørt folk sige, at de var bange for at komme i kirke, bange for at gøre noget forkert, føle sig udenfor (hvilket man jo også let kunne komme til, hvis man ikke kendte højmessereglerne). At de ikke havde lyst til at komme i kirke, fordi det ofte betød, at de kededede sig en time, følte sig helt forkerte og så gik halv-nedslåede hjem. Der var et misforhold i, at folk tilsyneladende følte sig fremmede og forkerte i et rum, hvor vi ellers prædiker velkomst og rummelighed. Vi har derfor arbejdet med at ændre den oplevelse, som man tilsyneladende havde, at kirken var en lukket klub for de særligt-troende, til i stedet at åbne kirken for alle og række budskabet frem på forskellige måder, så det passer til forskellig smag, forskellige mennesker, livssituationer og aldre. Højmassen er der stadig for dem, der kan lide den i sin traditionelle form, men nu er det *også* muligt for andre at føle sig imødekommet i kirken i en anden form, i et andet sprog, men med samme kristne indhold.

Indholdet er det samme, formen er ny. Jeg ved, at der overalt i Danmark er kirker, som arbejder med samme tanker og tænker kirken ind i et moderne perspektiv, sprog og form.

Det er ikke noget nyt, at kirken behandler de store temaer i vores liv. Det nye er måske, at vi som kirke tager mere og mere alvorligt, hvordan vi kan kommunikere budskabet, så flere bliver ramt af det. At vi igennem en målrettet og gennearbejdet kommunikation gør det kristne budskab fælles for flest muligt. Hele vores visionsproces omkring netop dette skal jeg vende tilbage til i detaljer senere, her vil jeg blot nævne, hvad kernen blev af vores arbejde.

Som allerede nævnt har vi halveret antallet af højmesser, så der kun er højmesse i de ulige uger i Ishøj Kirke. (Ishøj Kirke ligger i et pastorat med Vejleå Kirke og Torslunde Kirke, og betingelsen for halveringen af antallet af højmesser er, at der altid er en højmesse at finde i en af de andre kirker i pastoratet). Herudover har vi i Ishøj Kirke en søndag om måneden med en særgudstjeneste (hvilke skal jeg vende tilbage til) og så en søndag lukket. Herudover har vi 6 børne-hverdagsgudstjenester og 6 Ro til Tro stille-gudstjenester og 2 særgudstjenester på hverdage om året. Herudover 18 besøg/gudstjenester for skole og institutioner i forbindelse med påske og jul. Det har betydet, at der nu er sket en gennemsnitlig 6-dobling af antallet af kirkegængere i Ishøj Kirke til gudstjenester i løbet af året (uden at medtælle dåb) på trods af en halvering af højmesserne.

Vores visionsarbejde indebar også ændringer for Vejleå Kirke med blandt andet en særgudstjeneste om måneden, men eftersom mit arbejde primært har været i Ishøj Kirke, vil denne artikel forholde sig til arbejdet med særgudstjenester i Ishøj Kirke. Det skal dog nævnes, at forøgelsen af kirkegængere til særgudstjenester i Ishøj Kirke samtidig har forøget kirkegænger-antallet til højmesser i Vejleå Kirke – i Ishøj Kirke er højmesse-deltagelsen uændret.

I det følgende vil jeg uddybe vores visionsarbejde, vores arbejde med særgudstjenester – herunder samskabelse og liturgi-dogmer – og til sidst vores arbejde med den totale kommunikation. Allersidst vil jeg komme ind på, hvad omkostningerne er for at arbejde så målrettet med gudstjenesten: det er nemlig som så meget andet ikke gratis.

Hvad har vi gjort for at fremme gudstjenestelivet?

I sommeren 2013 blev jeg ansat som sognepræst i Ishøj/Torslunde pastorat ca. 20 kilometer uden for København. Sognet er ekstremt bredt, det er et bysogn med 10.000 sognebørn, herunder to landsbyer, Torslunde og Ishøj, hvor jeg blev ansat som primær præst i Ishøj Landsby.

Jeg kendte Ishøj Kirke i forvejen, eftersom jeg forud for min ansættelse havde været ansat et år som præstevikar i pastoratet. Derfor kom det heller ikke som nogen overraskelse, at deltagelsen ved højmesserne oftest lå mellem 5 og 10 mennesker, hvis der ikke var dåb. Jeg tænkte ved mig selv, at det simpelthen var for ærgerligt, at flere ikke hører, hvilke opløftende og livsbekræftende ord kristendommen kommer med, og jeg besluttede derfor, at vi måtte gøre noget for at gøre opmærksom på os selv. Ja simpelthen tage Jesu metoder i brug og brede kristendommen længere ud i samtale med mennesker i lokalområdet.

Visioner for vores kirker

Sammen med med præstekolleger, personale og menighedsråd påbegyndte vi et større visionsarbejde i samarbejde med kirkekonsulent Mogens Mogensen i vinteren 2016. Visionsarbejdet bestod i en 3 trins-raket fordelt på 3 møder.

- 1. møde (en hel lørdag) deltog menighedsråd herunder selvfølgelig præster og personale, hvor vi ud fra en sogneanalyse, som kirkefonden havde lavet, diskuterede med hinanden, hvad vi ønskede os, at Ishøj sogn skulle udvikle de næste år. Konklusionen blev, at vi ville arbejde med 3 fokuspunkter: gudstjenester, dåb og kommunikation.
- 2. møde (en aften) deltog kun menighedsrådet, herunder selvfølgelig præster. Her diskuterede vi, hvordan vi ville arbejde med de 3 fokusområder.
Forud for 3. aften arbejdede præstegruppen i fællesskab med et udkast til forskellige gudstjeneste-modeller for vores sogn.
- 3. møde (en aften) blev den gudstjenestemodell godkendt, som vi stadig har som gudstjenesteprøveordning i dag. Samme aften hav-

de vi også inviteret vores revisionsfirma, som ud fra vores budget skulle hjælpe os med, hvordan vi rent økonomisk kunne få råd til at iværksætte vores 3 fokuspunkter, hvor gudstjenestefornyelse var 1. prioritet.

Arbejdet med særgudstjenester indebar blandt andet et ønske om at få råd til at ansætte en organist, som både kunne spille klassisk og rytmisk, samt ansættelse af en KK medarbejder. (Førstnævnte blev ansat januar 2017, sidstnævnte er ansat i september 2018). Herefter indsendte vi vores samlede ansøgning om særgudstjenesteordning til Helsingørs biskop Lise-Lotte Rebel, og hun godkendte ordningen for 1 år som prøveperiode. I 2017 søgte vi om forlængelse og har igen fået godkendt ordningen for 2 år, det vil sige til udgangen af november 2019, hvor vi så kan søge igen. Der lå ingen retningslinjer for, hvad særgudstjenesterne skulle bestå af, der var fri liturgi, tekstvalg, bønnevalg og musikvalg, højmesserne skulle forblive i deres klassiske form.

Fra vision til virkelighed

Nu havde vi fået vores tilladelse til at arbejde med den gudstjenestefornyelse, som vi allerede så småt var i gang med, men ikke så struktureret, som vi nu kunne gøre. En stor fordel ved ordningen var, at jeg som præst og personale fik frigivet tid til at arbejde med gudstjenesterne, fordi særgudstjenesterne ikke blot var lagt til højmesserne, men nu talte med som en del af sognets samlede gudstjenesteplan.

I arbejdet med selve tilrettelæggelsen af særgudstjenesterne begyndte et tæt samarbejde mellem præst, organist, kirkesanger og kirketjener. Det var vigtigt, at alle parter bidrog med deres kompetence til at skabe en så helstøbt gudstjeneste som muligt.

Jeg forsøgte også at få menigheden i dialog, men det var svært, for jeg oplevede, at deres erfaring med kirken simpelthen var for lille til, at de syntes, de kunne mene noget om det. Først senere i vores arbejde med særgudstjenester har det været muligt at gå i mere målrettet dialog med de mennesker, som begyndte at være en del af kirken. Nu havde de erfaringer fra særgudstjenester, de havde deltaget i, og kunne nu nemmere forholde sig til, hvad i

gudstjenesten de satte pris på. Nu holder vi et par gange om året 'Form din kirke'- møder, hvor jeg, personale og en gruppe fra menigheden debatterer, hvordan vi skal forme vores kirke, herunder også særgudstjenester. Samtidig foregår dialogen også løbende i en 'Form din kirke'- gruppen på Facebook, hvor vi som kirke kan drøfte overvejelser konkret med menigheden udover de mennesker, vi møder ansigt til ansigt.

Genkendelse, også i det nye

I arbejdet med særgudstjenester fandt vi hurtigt ud af, at selvom gudstjenesterne er forskellige, er det en stor fordel, at der er elementer i gudstjenesten, der er genkendelige for menigheden, og som præst og personale kan forholde sig til i tilrettelæggelse af gudstjenesten. Efter længere overvejelser nåede vi frem til følgende 5 elementer, som altid skal være til stede ved en gudstjeneste i Ishøj Kirke: fællessang, bibeltekst, overvejelse over teksten, fadervor og velsignelse. Når særgudstjenesten er en søndag, har vi som oftest også altergang. Herudover er vores dogme, at vi altid skal holde en form for 'kirkekaffe' efter gudstjenesten. Fællessang og Fadervor giver en simpel form for menighedens deltagelse. Folk er vilde med at synge sammen, og de kan fadervor. Jeg bliver ofte overrasket over, hvor gerne og hvor højt der bedes med. Bibelteksten og refleksionen (det kan være prædiken, digt, meditation, musik eller andet) spejler kristendommens fundament og vores levede erfaring i hinanden. Guds velsignelse sender folk ud i deres eget liv med Gud i ryggen, det har flere udtrykt har stor betydning for dem (også selvom de siger, at de ikke helt ved, hvad det betyder). 'Kirkekaffen' gør det muligt at udvide fællesskabet og lande sammen i den oplevelse, vi lige har delt med hinanden. Her er vores erfaring, at der bliver delt stort og småt.

Vores bud på særgudstjenester

Jeg vil her præsentere de særgudstjenester, vi holder, og uddybe nogle af deres liturgiske særtræk.

Særgudstjenester på de 12 søndage om året:

KrAmmergudstjeneste på Vestegnens Kræmmermarked

Høstgudstjeneste i samarbejde med næstehjælperne – for alle aldre

Bøn & Brunch gudstjeneste (2 gange årligt) – for alle aldre

Allehelgen

1. søndag i advent – for alle aldre

Pop i Kirken

Fastelavnsgudstjeneste – for alle aldre

Palmesøndag – for alle aldre

Ro til Tro Langfredag

Kravle-gudstjeneste – for de mindste (i samarbejde med vores babysalme-sangslærer)

Pinsegudstjeneste – for alle aldre.

Herudover har vi følgende hverdagsgudstjenester:

Forklarings-gudstjeneste (for konfirmander, forældre og andre, hvor vi holder en gudstjeneste med regibemærkninger, som forklarer gudstjenestens opbygning)

Valentins Aften

6 spaghetti-børnegudstjenester om året

6 Ro til tro – Stille/meditationsgudstjenester.

6 Skolegudstjenester

12 institutionsgudstjenester

Liturgiarbejdet med særgudstjenesterne er spændende og udfordrende og kræver hele tiden en opmærksomhed på målgruppen, temaet for gudstjenesten og gudstjenestens flow, samtidig med at vores 5 elementer skal være med. Her kommer 3 eksempler på 3 liturgier, som er meget anderledes end højmessene:

Til *Pop i kirken* synger vi popsange, som de fleste kender. Vi tager udgangspunkt i sangens tekst og ser, hvordan den går i dialog med en bibeltekst. Hermed forenes kunstneren (og ofte vores egen) erfaring med dét, som Bibelen netop vil lære os om dét at være menneske, om livet og om Gud.

Til *Ro til Tro* er der fokus på stilhed og fred. I begyndelsen brugte jeg ikke en bibeltekst, men meditation og dét, som kirkens rum kunne skabe af fred

og ro, men jeg syntes, det blev for hult. Derfor begyndte jeg at arbejde med bibelteksterne som visuelt guidede meditationer. Det vil sige, at jeg igennem en guidet meditation førte kirkegængerne ind i bibelhistorien og ved åbne spørgsmål gav dem mulighed for selv at erfare deres møde med teksten og dén historie, den fortalte.

Til *Valentine* melder par sig til en hel aften i kærlighedens tegn. Vi begynder med en gudstjeneste, hvor liturgien bygges op over Bibelens tekster om den største kærlighed. Deltagerne kommer med deres egen kærligheds-erfaring, som så bindes op på Bibelens store fortælling om Guds kærlighed. Her er refleksionerne over bibelteksterne enten præstens eller musikens. Efter gudstjenesten spiser deltagerne romantisk middag sammen to og to, og under middagen får de udleveret eksistentielle spørgsmål, som de kan dele med hinanden, hvis de vil. På den måde foregår refleksion over teksterne og kærlighed mellem to mennesker.

Det er generelt for alt vores arbejde med særgudstjenester, at vi bruger det erfaringsnære. Med det erfaringsnære mener jeg, at vi tager udgangspunkt i den erfaring, som folk kommer med. (Når gudstjenesten er målrettet, har vi en forudindtaget fornemmelse af, hvilken erfaring de kommer med). Kommer man til Ro til Tro, er det formentlig, fordi man trænger til ro og fred i sit liv, og vi kan tilpasse gudstjenesten med det udgangspunkt. Kommer man til Valentin er det, fordi man lever i et parforhold, og derfor kan vi tage udgangspunkt i de glæder og udfordringer, parforholds erfaringer giver. Generelt prøver vi at tage udgangspunkt i de erfaringer, vi har i vores liv, og derfra gå i dialog med Bibelen og kristendommen. På den måde får kirkegænger den udvidelse af sin erfaring, at hun/han ikke er den eneste, der oplever, at livet kan være stresset, sorgfuldt, glædeligt, stort eller hvad vi nu griber fat i. Det store er, at de oplever, at vi som kirke kan tale med ind i de store emner, som optager os mennesker, som sorg, glæde, ensomhed, kærlighed, frygt, stress, utilstrækkelighed osv.

Menigheden har også efterspurgt gudstjenester, hvor børn kunne være med, samtidig med at der kunne være en 'ordentligt' voksen prædiken (en stor del af vores sognebørn er børnefamilier). De har efterspurgt mere moderne musik, derfor bruger vi ofte rytmisk musik ved særgudstjenester. Menigheden har efterspurgt ro og fred, derfor har vi målrettet gudstjenester, der havde ro i fokus. Mange af elementerne kunne man måske godt have

arbejdet ind i højmesserne; hos os har vi valgt at målrette gudstjenesterne mere. Derfor ved man også på forhånd, hvad man kan forvente sig af gudstjenesten, og om det f.eks. er en god ide at have sine børn med eller ej. Den tydelige kommunikation af gudstjenestens karakter er vigtig.

Kommunikation betyder 'at gøre fælles'

Jeg vil også nævne vores vigtige arbejde med den totale kommunikation. At vores kirketjener byder velkommen med åbne arme, sørger for friske blomster i kummer og vaser, sørger for at den efterfølgende 'kirkekaffe', hvad end det er kaffe, rødvin eller Ro til Tro eller andet, er indbydende og gæstfri og inviterer til samvær, er allerede en del af den kristne forkyndelse: man føler sig velkommen i kirken. Vores plakater og opslag på sociale medier, som vi oplever er et af de mest aktuelle steder at gøre opmærksom på os selv, skal selvfølgelig fugte i stilen med de gudstjenester, vi laver. Det hele skal passe sammen. Det nytter ikke, at præsten holder en gennemarbejdet og stærk prædiken, hvis kirkegængerne er blevet mødt af en kirketjener, der startede med at skælde dem ud og fik dem til at føle, at de var forkerte og til besvær. Jeg mener, at der er en høj grad af forkyndelse i andet end det, præsten siger, den del af forkyndelsen har vi haft stor gavn af at få opmærksomhed på. Endnu et eksempel på det er den forkyndelse, der ligger i beskrivelsen af en gudstjeneste, når vi f.eks. lægger den ud som en begivenhed på facebook. I den tekst kan vi allerede vise tydeligt, hvad det er, vi som kirke kan byde ind med. Den moderne kommunikation svarer til moderne kirkeklokker. I dag kommer folk ikke til kirke, når de hører klokkerne, de kommer, hvis der er en gudstjeneste eller et arrangement, som giver mening ind i deres liv. Derfor bliver kommunikationen om, at kirken er relevant for dem, så vigtig, ellers er vores erfaring i Ishøj Kirke, at de ikke kommer (udover ved deltagelse i de kirkelige handlinger og juleaften).

Alting har en pris

Til sidst vil jeg nævne, at arbejdet med gudstjenester ikke er uden omkostning. Det kræver en stor grad af tid, lyst og mod til at eksperimentere med gudstjenester. For når gudstjenesten ikke er, som den plejer, kan det nye fungere mere eller mindre godt, det kræver tålmodighed at få gudstjenesten til at gå op i en højere enhed. Herudover kræver det også, at menighedsråd og personale er indforstået med den nye måde at arbejde på. Medskabelse kan være fantastisk, men det er selvfølgelig også mere tidskrævende og nervepirrende. For lykkes det at kommunikere/forkynde det, vi gerne vil? Og vil vi prioritere det arbejde, det kræver at gøre det?

Herudover tager tilrettelæggelsen af en særgudstjeneste rundt regnet dobbelt så lang tid som en højmesse, i hvert fald indtil man har en liturgi på plads, som man nogenlunde kan læne sig op af. Særgudstjenester kræver mere planlægning, overvejelser af bibeltekster, bønner, sange/salmer. De kræver møder med de implicerede. Og så kræver det, at man tør prøve at gøre noget andet, end man plejer, i hvert fald hvis man gerne vil have, at antallet og typen af kirkegængere bliver anderledes, end de plejer. Herudover er en evt omprioritering i ens budget også en vigtig del af ligningen.

Populistisk? Nej, men populært, ja!

Jeg er stolt over det arbejde, vi har lavet med særgudstjenesterne, især fordi det er som et supplement til højmassen og ikke et fravalg af den. For foruden at særgudstjenesterne har øget antallet af mennesker, vi kan forkynde for, har det også gjort os skarpere på, hvordan vi kan være kirke for flest muligt i vores specifikke sogn. Budskabet har vi ikke rykket ved, men sproget, formen og liturgien har været på værksted og er blevet gennemarbejdet. Nogen vil måske indvende, om vores gudstjenester ikke bare er poppede og populistiske og et forsøg på at lefle for så mange som muligt? Sælger vi ud af den kristne kirke tradition for at kunne score højt på kirketællingen?

For mig handler det ikke om kirketælling for kirketællingens skyld. Det handler om, at jeg som præst er kaldet til at forkynde kristendom for mennesker. Jeg er nok ikke den eneste, der mener, at kristendommen er så særlig,

livsopbyggende og livsbekræftende, at mange flere mennesker kunne have gavn af at blive mødt af den kristne forkyndelse. Jeg mener ikke, at vi i Ishøj har givet afkald på det kristne indhold for populismens skyld.

Vi har på den måde arbejdet med at gøre kristendommen fælles for flere ved at kommunikere den på en måde, så flere forskellige mennesker kan have glæde af den. Jeg tror ikke på en *one size fits all*-gudstjeneste. Jeg tror på, at vi som mennesker i forskellige aldre og i forskellige livssituationer trænger til kristendommens ord på forskellige måder. Det har vi taget alvorligt og arbejdet ud fra. Og det har givet mening for menigheden i Ishøj. Det, vi gør, er ikke populistisk, for vi sælger ikke ud af vores indhold. Det, vi har gjort, har vist sig at være populært i vores sogn og har åbnet kirken for at være for flere end de få.

For et år siden sang vi George Michael, en søndag i marts i år sang vi Anne Linnet:

Min tro er en tillid til verden
et gavmildt og underfuldt sted
som rækker mig glæden og smerten,
det hele vil jeg ha' med
på denne forbløffende klode
mer' rig end vi drømte og troede.

Efter gudstjenesten sagde en af kirkegængerne til mig med et glimt i øjet: 'tænk at jeg har sunget om min tro på et dansegulv alle de år, uden jeg vidste, det var det, jeg sang om.' Der er tro i de fleste menneskers liv, det er vores opgave som kirke at give rum, sprog og fællesskab for det. Det har gudstjenesteordningen i Ishøj hjulpet til.

(Ønsker læseren af denne artikel at få materialet fra vores visionsarbejde samt diverse liturgier tilsendt, er man velkommen til at kontakte mig.)

Ane Øland Bækgaard, sognepræst, PREP leder og stress coach. Ansat i Ishøj/
Torslunde Pastorat.
E-mail: anop@km.dk.

Den elitære kirke

Thomas Nedergaard

Folkekirken står i denne tid ved en korsvej, en korsvej, som folkekirken har stået ved så mange gange før. Ved denne korsvej oplever jeg, at valget er, om vi inden for folkekirken skal fortsætte med at have en kirke, der er styret af en magtfuld elite af kristne¹ og fortsætter, ad samme vej som altid for at bevare teologien, liturgien og kulturen, eller om vi vil vælge en anden vej og give lidt slip på ret og uret, give slip på de fleste retningsangivende regler og rammer, der styrer, hvordan vi skal forme vores tilbedelse.

Denne korsvej, vi som kirke står i, minder måske mere om en multifunktionel rundkørsel, for der er mange veje at gå ud ad. Denne korsvej er i den grad blevet en del af folkekirkens DNA, nogle råber op om fornyelse, andre om bevarelse og andre igen om en tredje vej. Jeg vil i denne artikel fortælle om mine oplevelser ved denne korsvej, fortælle lidt om, hvem det er, der står udenfor kirken, og sidst, men ikke mindst mine overvejelser om en omkalfatrende participatorisk tilgang til liturgi og kirke her fra midten af København, hvor jeg er leder og præst i uKirke – Ungdomskirken på Vesterbro, og hvor jeg siden 2011 med Vesterbro sogn har skabt kirke sammen med unge i alderen 17 til 26 år.

Tilnærmelsesvis gudstjeneste

I uKirke har vi igennem otte år skabt arrangementer sammen med unge i den gamle Gethsemane kirke på Vesterbro, nu kaldet uKirke. Arrangementer, der har taget udgangspunkt i samvirket mellem kirke og menighed. Arrangementer, der allesammen har været kirkelige – ja, jeg vil gå så langt som til at betegne flere af vores arrangementer som tilnærmelsesvis gudstjenester og kun tilnærmelsesvis, da jeg er bevidst om “teologipolitiet” og

dets håndhævelse af teologisk rigtighed; mere om det senere. For først vil jeg fortælle lidt om et arrangement for at give et indblik ind i uKirkes DNA.

Alle arrangementer i uKirke er altid begyndt med en henvendelse fra en frivillig eller kommende frivillige, som fortæller om deres idé, og hvorfor det er vigtigt, at deres idé bliver til virkelighed. Her går vi i dialog, og jeg fortæller om uKirke og vores idé med uKirke igennem vores manifest:

[0] uKirke – fordi tro betyder noget

[1] uKirke – fordi vi er sammen om livet

[2] uKirke – debat om livet

[3] uKirke – er modig kirke

[4] uKirke – er, hva' du gør det til!

Mad & Musik

Hvis vi kan møde hinanden, og det kan vi tit, bliver arrangementet til virkelighed. Her vil jeg tage fat i vores ældste arrangement, Mad & Musik.²

Vi har igennem tiden arrangeret 67 M&M og har til hver M&M ca. 25 frivillige, 100 personer, der køber mad, og 150-200 kirkegængere i alt. M&Ms forløb er ca. det samme hver gang:

15.00 Frivillige ankommer til uKirke for at sætte op, lave mad og gøre klar.

18.00 Gæsterne begynder at ankomme, og vi spiser alle sammen. Køkkenholdet siger velbekomme.

19.00 Jeg går på scenen og intonerer aftens tema.³ Under denne del af min prædiken siger jeg altid: Kære gæster, velkommen i en ualmindelig del af den almindelige danske folkekirke, jeg er jeres præst i aften, og mit navn er Thomas Nedergaard.

19.10 Første band spiller.

20.00 Jeg går på scenen, hvor jeg udlægger aftenens tema.

Under min prædiken er der altid en eller anden form for interaktion, hvor folk taler to og to eller skal bevæge sig på en eller anden måde.

20.10 Pause.

20.25 Jeg er på scenen igen med en kort afslutning på prædiken.

20.30 Andet band spiller.

21.15 Efter det sidste nummer sender jeg folk ud af kirken med en sætning som: Kære alle sammen, M&M er slut, gå ud i natten, "link til aftens tema", giv hinanden en masse kærlighed, tak for i aften.

Forløbet til Mad & Musik svarere, nogenlunde overens med mange af vores andre aftner og giver et godt billede af, hvordan vi skaber rammer for kirken budskab i nye kulturer. Af andre arrangementer vil jeg nævne:

- People and Punch, arrangementet, hvor vi tager tabuer op til debat, alt imens vi lytter til pladespilleren og forskellige oplæg.
- uBog er vores nystartede bogklub, de tager udgangspunkt i vores manifest, og de unge kører det hele selv.
- TirsdagsTjill er en slags lektiecafe for gymnasieelever, der er en aktivitet hver gang, og de unge kører det primært selv.
- Vi deltager også på Distortion- og Roskilde Festival samt som noget nyt uJazz under Copenhagen jazzfestival. Til de store arrangementer har vi fokus på mødet med dem der er allerlængst væk fra kirken, og møder dem med kampagner, der opfordrer til debat.
- Sovekoncert, hvor vi inviterer 80 unge ind for at være stille i 12 timer i kirken, alt imens der er live musik og live visuals i loftet.

De fleste arrangementer sker i vores let ombyggede kirke, hvor vi sammen med menighedsrådet har fjernet kirkebænkene, erstattet dem med sofaer og standerlamper og meget bevidst bevaret alle kirkelige artefakter som prædikestol, døbefont og alter.

Magtfordelingen mellem modtager og afsender

Tilbage til M&M, da arrangementet meget godt illustrerer vores tilgang, at være kirke på en ny måde og præmissen for denne tilgang til at skabe uKirke. Deltagerne til M&M er næsten allesammen unge i gymnasiealderen. Sidst jeg spurgte, var der unge fra 17 forskellige gymnasier, to handelsskoler, to

produktionsskoler og lidt folk, der ikke var tilknyttet nogen form for ungdomsuddannelse. De fleste deltagere har stort set ingen kristne forkundskaber.⁴ For at kunne forstå, hvad der får denne gruppe unge til at deltage i uKirke, er det nødvendigt, at jeg forstår følgende præmisser:

- For de unge er onlinemedier lige så virkelige som andre virkeligheder. Det betyder, at vi skal være til stede og være kirkelig til stede online, såvel som vi skal være i kirken.
- Unge er meget opmærksomme på, hvad de deltager i fysisk som online, for de ved, at alt, hvad de gør, automatisk bliver til en del af deres identitetsopbygning du er, hvad du bliver *tagget* i, eller du er de billeder, der bliver lagt op af dig på Instagram.
- De unge er vokset op med spørgsmålet “hvad tænker du selv?” som det toneangivende svar på alle deres spørgsmål. Hvilket betyder, at sandheden som imperativ er forsvundet. Alt og alting er altid til debat.
- De unge er søgende efter mening. Men ikke en givet mening.
- Desuden ved unge, at i forhold til uKirke eller enhver anden form for kulturelt/kirkeligt tilbud har de unge den absolutte magt. De kan til enhver tid vælge ikke at deltage, deltage halvt eller helt.

Disse fem præmisser er grundlaget for ethvert møde mellem kirken og den unge. I dette møde skal jeg så forstå, at de unge har den totale magt over, hvor de smider deres tid/opmærksomhed, og unge ved, at deres opmærksomhed er i høj kurs, at deres opmærksomhed er noget, de skal passe på, fordi det, de deltager i, automatisk bliver til en stor del af deres identitetsopbygning. Vi skal anerkende, at kirkens budskab om Jesus Kristus ikke kan overføres *en til en*, men skal accepteres/tages af den enkelte, for hvad tænker du selv! Og så betyder det noget, hvilke kulturelle settings unge deltager i, hvordan unge er, når de er til stede, og sidst, men ikke mindst, betyder det også noget, hvem de er til stede sammen med.

En sådan rammesættelse af unge af i dag kan ikke andet end ramme lidt ved siden af, men alligevel vil jeg satse mange års erfaring fra uKirke på, at de beskrevne præmisser er noget, der betyder meget for unge i dag. Og det

er præmisser, der omkalfatrer vores handlemuligheder og selvbillede som kirke. Det er præmisser, vi tager med ind i korsvejen, når vi vælger, hvordan vi skal være kirke.

Hvad skal gudstjenesten?

Nu tilbage til det såkaldte "teologipoliti". Betegnelsen dækker over en følelse, jeg deler med mange kollegaer. En følelse af, at der er en masse menighedsrødder, teologer og præster, hvis mål med deltagelse i den offentlige debat er at råbe højt, nedgøre dem, de ikke er enige med, i et forsøg på at holde fast i "det, der var". "Det, der var" er så en broget blanding af liturgi, bønner, tilspørgsler, gamle former, nye former, ja, en ordentlig bunke "der var engang".

Det gode ved dette teologipoliti er, at der kommer en del debat om former og rammer. Og selvfølgelig er det ikke alt, der fungerer i et kirkerum; for mig personligt, så mangler jeg for et eksempel indledningen til nadveren, før M&M kunne blive en fyldestgørende gudstjeneste for mig. Jeg er gammel FDF'er og har altid nydt nadveren som gudstjenestens højdepunkt. Og når jeg sådan står i det dilemma, at der på den ene side er 150 kirkefremmede i kirken, der helt sikkert ikke forstår nadverindledningen, og på den anden side mit ønske om indledningen, så bliver det væsentligt at spørge helt grundlæggende: Hvem er Gudstjenesten til for? Er Gudstjenesten til for at tilfredsstille mig som teolog? FDF'er? Er gudstjenesten til for, at Gud skal opleve, at menigheden er til stede? Som en slags ofring? Eller er Gudstjenesten til for at give menigheden mulighed for at træde ind i religionen og rette deres opmærksomhed mod Gud?

For mig at se er Gudstjenesten primært til for at gøre det sidste, altså give menigheden en mulighed for at træde ind i det religiøse rum og rette opmærksomheden væk fra sig selv og over på næsten og over på Gud.

Så om M&M er en gudstjeneste eller ikke? Det må langt hen ad vejen være op til de unges oplevelse af det, der foregår! Og i mødet med de unge må det samtidig være op til præsten at skabe kirke på grundlag af præmisserne for mødet såvel som på grundlag af bekendelsesskrifterne. Og så virkelig bide ind til benet i forhold til kærnestoffet i vores tro. Og også give lidt slip på, om det, der sker rent teologisk, følger reglerne til punkt og prikke, eller om

teologipolitiet har en holdning til det, der foregår. Jeg oplever tit, at det er muligt at træde i karakter som præst, hvis jeg i mødet med de unge sænker *bør* og *skal* for i stedet for at møde mennesket, der står foran mig, og sammen med det menneske forme indefra. Ydermere mener jeg, at vi som præster er højtuddannede specialister; derfor er det vores opgave at kunne skabe rammer til gudsdyrkelsen. Derfor appellerer jeg også til meget større liturgisk frihed og tillid. Jeg er overbevist om, at for den gruppe af unge, der kommer her i kirken, mangler der intet; for dem er den oplevelse, de deltager i til M&M, det tætteste de kommer en gudstjeneste, og for mange af dem er Mad & Musik en gudstjeneste. Heldigvis er de unge ligeglade med teologipolitiet, det er kun en hæmsko, jeg bevæger mig rundt med.

Mening

Et andet område er, at vi i kirken skal turde pege på meningen med alt, det vi siger, for hvad skal den unge bruge det til? Langt de fleste af de unge, vi møder til festivaler og arrangementer, er helt almindelige unge, for hvem kirken ikke giver mening, ja for mange af dem er kirken død.⁵ Kirken er ikke en del af deres identitetshorisont, kirken er som sådan ikke aktivt dømt ude, kirken er bare helt konkret ikke en mulighed i deres liv eller potentiel relevant. Jeg vil påstå, at med 68'erne og alt, der skete efterfølgende, skal det meste af det, vi gør i det moderne samfund, give mening nu og her. Også unge er fanget ind i denne illusion, og hvor godt det end er at være modpol til ideen om vigtigheden af mavefornemmelse og mening, bliver vi nødt til at gå ind på præmissen om, at relationen skal bygges på mening og mavefornemmelse, førend vi kan pege på modkulturen. De unge oplever, at der skal være et direkte udbytte, når de deltager i arrangementer, et udbytte i form af identitetsopbygning, relationsopbygning, det skal føles godt eller være fagligt relevant samt mange andre lignende grunde. Desværre har vi i folkekirken ikke kunne vise over for de unge, at alle disse grunde er til stede i folkekirken og endda mere til.

Hvis vi så kikker indad i kirken og vender os mod den traditionelle udgave af kirken. Altså kikker på den del af kirken, de unge oplever, og altså ikke de mange succeshistorier, der er i kirken, hvor vi som kirke taler ind i et konkret behov, og kirken opleves meningsfuld (nytænkende såvel som traditionelle

tiltag). Hvis vi kikker på den kirke, som de unge forestiller sig kirken. Så vil vi erfare, at for mange unge fremstår kirken som en lukket og afvisende kolos i samfundet. Der er helt sikkert mange gode ting, der sker, og nogle unge har gode relationer til en præst eller en anden person fra kirken. Men grundlæggende oplever de unge kirken som lukket, afvisende og som et sted, hvor man ikke lytter til den enkelte; der er kun en retning i rummet, liturgien eller i det, der siges, og det er top down. Top down, når vi prædiker oppe fra prædikestolen ned til folk, top down, når vi skælder ud på menigheden til jul, top down, når vi proklamerer, at salmerne er Danmarks største sangskat, og at ingen anden musik har sin plads i kirken, og top down, når præsten forudsætter et religiøst vi. De hører langt hen ad vejen, at vi i kirken har sandheden, virkeligheden og fremtiden i vores hænder. Denne virkelighed skal du bare passe ind i, kære unge menneske! De unge oplever, at liturgien er kedelig, langtrukket, meningsløs og højtidelig på en helt forkert måde. Præsten taler uforståeligt, kirketjeneren er sur, det er hattedamerne også, og organisten giver den en over tangenterne, så man næsten bliver blæst ud igen.⁶

Højmessen er fantastisk, og vi skal mere end den

Det er for mig helt sikkert, at den traditionelle kirke ikke er forkert, højmessen er fantastisk, den er rigtig på så mange måder, der er historisk vingesus og evigheders fylde i højmissen og meget af det andet, som vi laver i kirken. Samtidig er det tydeligt for mig, at den traditionelle kirke kulturmæssigt, udtryksmæssigt og til dels også indholdsmæssigt er for ensrettet. Prøv at lave en kulturanalyse på samtlige kirkegængere søndag formiddag, hvor der ikke er dåb. Det vil blive et forholdsvis ensartet billede af personer tilhørende de samme kulturelle grupperinger. Denne gruppe er også den gruppe, der sidder på magten i folkekirken, det er den, der sidder i menighedsrådene og bestemmer, hvad vi bruger vores ressourcer på, det er den elitære magtelite, der skaber den elitære kirke for sig selv.⁷

Spørgsmålet er så, om det bare er sådan, det er? Om vi i folkekirken bare skal læne os tilbage, lave lidt liturgiske småændringer og give lidt frihed, så vi kan få lidt flere end de 10% til at gå i kirke? Men helst ikke for mange nye folk, for så skal vi til at lave for meget om på os selv!

Kirken sammen med folk

I uKirkens arbejde med at være relevant kirke sammen med unge tager vi i udviklingen af arrangementer udgangspunkt i manifestets punkt 4; punktet om, *at vi intet må gøre selv*, eller *at uKirke er, hvad du gør det til*. Denne partcipatoriske vending gør, at vi altid rammer et behov eller en interesse hos modtageren, den unge, og vi igennem arbejdet med arrangementer som Peopple & Punch bliver i stand til at se den unge og dennes kultur som væsentlig og lige så relevant at tale Gud og det religiøse ind i som enhver anden kultur.

Vi oplever fra de unge en enormt stor interesse og lyst til at træde ind i det religiøse rum, hvor jeg som præst bliver lige dele udfordret og lyttet til med det, jeg har at komme med. Vi lykkes i det friliturgiske arbejdsrum, vi har fået her på Vesterbro⁸ med at skabe samhørighed med unge og igennem deres deltagelse at sætte ord på deres tro, ateisme, tvivl og alt derimellem. Vi skaber hele tiden menighed med unge, søgende mennesker.

Som præst er jeg blevet skolet og uddannet i små 2000 års teologisk udvikling. Denne udvikling mener jeg, kirken skal tage seriøst og derfor selvfølgelig også se teologien som en procesposition, en procesposition, der bærer en masse bud på sandheder. Sandheder, der aldrig kan blive andet end min vurdering af sandhed i de unges øjne, lige indtil de måske selv tager sandhederne til sig. Hvis vi ikke indgår i dette teologiske og liturgiske arbejde, mister kirken befolkningsgrupper, grupper, der ikke ser sig selv i kirkens traditionelle udtryk.

Blind vej?

Kirken står altså som så mange gange før ved en korsvej, forskellen til før er måske, at der er flere ensrettede og blinde veje, der kun fører væk fra korset og ikke til korset. Vi skal derfor turde holde fast i det bestående, vi skal turde udvikle lidt i det bestående, og vi skal turde helt at give slip på rammer og ord for at finde nye rammer og ord, der giver mening i en given kultur. Vi skal altså træde ud af den forestilling, vi har, om en kirke, hvis form er givet på forhånd og ind i de nye handlemuligheder vi får ved at være kirke sammen med folk.

For mig at se er denne participatoriske vending en nødvendighed og noget, vi i kirken har gjort mange gange før. Vi som kirke har altid været i udvikling, fra jødiske husmenigheder til kirken af i dag. Fra ingen musik, over munkesang til rockgudstjenester. I utroligt mange tilfælde følger vi den udvikling, som også Jesus viser os i Bibelen, nemlig at tage bolig iblandt dem, der har behov for det, og så lade troen vokse ud af denne kontekst.

Noter

1. Med elite mener jeg dem, der sidder i menighedsråd, præster og andet godtfolk. Dem, der styre kirkens anliggende, men også dem, der udtaler sig i medierne om andres brug af liturgi og lignende.
2. Efterfølgende M&M.
3. Temaerne besluttet sammen med de frivillige og kan være alt fra synd, stress, ånd, mod, karakterer til valg i livet. Jeg siger altid sætninger som: Som præst tænker jeg..., eller: Det er vigtigt for mig som kristen..., eller: Som kristen tror jeg på Jesus, der står 4 meter høj der på billedet (billede i kirken af Jesus i Gethsemane have).
4. Vi ved fra utallige samtaler, universitetsspecialer og lignende opgaver lavet om uKirke, at langt de fleste deltagere ikke har nogle forkundskaber og har et fordomsfuldt billede af, hvad folkekirken er.
5. Thomas Nedergaard, "Ungdomsteologi i en post-kristen tid", i *Aldrig har jeg følt mig mere velkommen*, Berg, Berit W., Christian Noval og Thomas Nedergaard (red.), Frederiksberg 2018, s. 17-48, Ungdomsanalyse.nu
6. Disclaimer: Jeg ved godt, at det ikke er sådan for de 10%, der jævnlige bruger folkekirken og kan lide den traditionelle udgave. Eller dem, der kommer til babysalmesang og så videre. Men det er sådan, kirken opleves af de fleste unge.
7. Disclaimer: Der er rigtig, rigtig mange, der kæmper for at skabe en levende kirke i øjenhøjde med folk i alle aldre, der er rigtig, rigtig mange der lykkes med det.
8. Et frirum, vi har skabt sammen med biskop og Vesterbro Sogn.

Thomas Nedergaard, præst i uKirke på Vesterbro, København.
E-mail: thomas@ukirke.dk

Hvordan har dansk salmeskrivning det lige nu?

Mads Djernes

Knap et par årtier inde i det enogtyvende århundrede lever dansk salmeskrivning godt og virksomt. En lang række digtere og komponister er aktive; såvel dem med årtiers solid erfaring som andre, der med deres forsøg er med til at indblæse nyt liv i genren. Og alene det, at der er udgivet to salmebogstillæg allerede knap femten år efter den seneste autoriserede salmebogs ibrugtagelse, vidner om, at der gennem den seneste snes år er skrevet og stadig skrives et væld af nye salmer – og at de efterspørges blandt menighederne. Men hvordan kan man karakterisere den udvikling, der er foregået hen over det seneste halve århundrede – og hvilke tendenser gør sig gældende lige nu?

Processen frem til *Den Danske Salmebog*

Set på et par årtiers afstand er det, som om tidspunktet for processen frem mod *Den Danske Salmebog* (DDS02) – fra 1990 til autorisationen sommeren 2002 – på den ene side var betids og på den anden side foregik i en tid, der endnu ikke var tilstrækkeligt moden til at for alvor at udskifte nogle af de gamle salmer og i stedet optage nyskrevne. Nybruddet efter den lange, aastrupske periode var nogle år forinden blevet markeret med udgivelsen *Salmer og sange fra vor tid* fra 1974, der blev udgivet af en kreds fra Løgumkloster Højskole og derfor er bedst kendt under navnet 'Løgumklostersangbogen'. Umiddelbart efter kom med få års mellemrum salmebogstillæg fra henholdsvis grundtvigsk-tidehvervsk og missionsk side samt et, der var redigeret af Kirkeligt Centrums salmebogsudvalg. Sidstnævnte var det, der satte

Hvordan har dansk salmeskrivning det lige nu?

kursen mod den salmebog, der udkom et kvart århundrede efter, idet næsten halvdelen af dens 70 salmer er at finde i DDS02.

Den første nye salmebølge

Kritikken af, at DDS02 optog for få nye salmer, fik det frugtbare udkomme, at de fleste af de salmedigtere, der trods alt fik lov at bidrage til den, fortsatte med at skrive salmer. Det er den række salmedigtere, som kom til at stå som ekspanter for det, man i efterhånden i en del år ret upræcist har betegnet som 'nye salmer'. Det er først og fremmest navnene Jørgen Gustava Brandt, Johannes Johansen, Jørgen Michaelsen, Johannes Møllehave, Ole Sarvig – og de stadig skrivende Lisbeth Smedegaard Andersen, Hans Anker Jørgensen, Sten Kaalø, Holger Lissner, Jens Rosendal og Lars Busk Sørensen. De fleste af disse har altså skrevet salmer i adskillige år, og enkelte har været med i snart et halvt århundrede. At de hver for sig ikke fik særlig mange salmer med i salmebogen, har tilsyneladende ikke svækket deres produktivitet, for flere af dem er repræsenterede i de to nye salmebogstillæg, *Kirkesangbogen* og *100 salmer*; særligt fyldigt i sidstnævnte, der – ud over at have medtaget nyskrevne salmer – har medtaget en række af de salmer, som mange steder er indsunget, men som ikke blev optaget i DDS02.

Den anden nye salmebølge

Hvis man kan tillade sig at kalde de ovennævnte salmedigteres produktion for 'den første nye salmebølge', giver man plads til at anskue en række yngre salmedigteres bidrag som 'den anden nye salmebølge'. Den er ikke direkte opstået i kølvandet på reaktionerne på DDS02, men er snarere udtryk for en indre nødvendighed hos de enkelte digtere. I al fald gælder det de to mest produktive af dem, nemlig Simon Grotrian og Iben Krogsdal.

Med en indlevelse i den rige, danske salmetradition skriver Grotrian tekster, som kan tydes ind i et kristent univers – men som byder på et billedrigt sprog, som står i ret stor kontrast til den typiske, danske salmedigtning i slutningen af den tyvende århundrede. Da skrev mange mere hverdagsnært,

sprogligt enkelt og med en vis kontakt til traditionelt salmesprog. Af samme grund stilles der jævnlige spørgsmål ved, om Grotrians tekster egentlig er salmer. Al den stund vi ikke har – og sandsynligvis aldrig vil få – en præcis definition af, hvad en salme er, bliver det svært at afgøre. Imidlertid har jeg i skrivende stund – hvor vi er midt i fastetiden – registreret, at hans fastesalme ‘Guds nåde er en vintergæk’ (*Kirkesangbogen* 906 og *100 salmer* 826) hænger på salmenummertavlerne i adskillige kirker.

En af Iben Krogsdals faglige baggrunde er religionsvidenskabelig forskning i danskernes måde at være troende på. Måske derfor er hendes tekster stærkt teologiske uden at gøre brug af et teologisk vokabular – de er snarere prægede af dagligdags erfaringer og ofte i et sanseligt, intenst sprog. Hun arbejder også med at skrive salmer med udgangspunkt i ældre salmedigteres tekster – ved at tage livtag med de samme temaer i en nutidig kontekst. For både Grotrian og Krogsdal gælder det, at de ikke er præster, men ikke desto mindre har de gjort sig tydeligt bemærket – ikke mindst på grund af teksternes originalitet. Det lyriske håndværk er af høj kvalitet, og deres fortrolighed med både teologi, kirke og salmesangstradition fører efter min mening aldrig til pasticher, men derimod til vægtige bidrag til dansk salmetradition.

Selv om der er relativt færre præster blandt salmedigterne i dag end i ‘den første nye salmebølge’, skriver eksempelvis Christiane Gammeltoft-Hansen salmer ind i den sammenhæng, at hun er sognepræst i en storby, og Benedicte Hammer Præstholm har i et mere klassisk salmesprog skrevet en række salmer til kirkens og naturens årstider. Som noget nyt bad udvalget bag *Kirkesangbogen* en række sangskrivere – såkaldte ‘Singer-songwritere’ (eksempelvis Jonas Breum, Teitur Lassen og Jonas Haahr Petersen) – samt en række skønlitterære forfattere og lyrikere (eksempelvis August Bovin Bøberg, Mirian Due og Dy Plambeck) om at bidrage til udgivelsen, og følgelig er såvel tekster som melodier fra deres hånd kommet med. De skriver ud fra hver deres tekstunivers og forsøger dermed at bidrage til salmegenren ‘udefra’ – i den forstand, at de ikke før har udtrykt sig direkte ind i en folkekirkelig sammenhæng. Hvorvidt deres (såvel som andres) bidrag bliver til levedygtige salmer, er selvsagt vanskeligt at sige noget om, men tydeligt er det, at det i ‘den anden nye salmebølge’ primært er digtere med varierende faglige baggrunde, der bidrager til salmegenren.

En postmoderne salmedigtning?

Jeg har tilladt mig i det foregående at fremhæve to salmedigtere for dels at understrege, at de er meget produktive, og for dels at pege på, at deres måde at skrive salmer på kan betegnes som postmoderne. Deres udtryksform lever parallelt med bestræbelsen på at skrive dagligdags, enkelt og alligevel tydeligt i en dansk salmetradition, hvilket ses hos en lang række af de salmedigtere, der har været virksomme hen over årtusindskiftet. Hvor denne moderne måde at skrive salmetekster på kunne siges at trække på en luthersk stil, synes de postmoderne salmedigtere snarere at trække på sanseligheden hos eksempelvis Ingemann. Det er vanskeligt at analysere sin egen tids frembringelser fra et ståsted midt i den, men jeg mener at finde en ingemannsk, billedskabende stil hos en lang række yngre salmedigtere i dag. Den kommer forskelligt til udtryk, men der synes at være langt til den karske og billedfattige stil, som Aastrup repræsenterede i midten af det tyvende århundrede. Man kunne kalde det den tids hymnologiske afmytologisering, der i dag synes at være afløst af en salmemæssig genfortryllelse.

Når Tove Ditlevsens 'Nu sænker Gud sin ansigt over jorden' (*100 salmer* 816 og *Kirkesangbogen* 948) omkring 80 år efter sin tilblivelse samtidig finder vej til to salmebogstillæg – uden så åbenlyst at have været forsøgt inddraget i en gudstjenstlig kontekst tidligere – kan det ses som et tegn på, at en udtryksmåde og en stil, der har sit ophav i begyndelsen af det nittende århundrede, er på vej tilbage. Måske anes på salmeskrivningens område i dag en parallel til den overgang mellem rationalismen og romantikken, som fandt sted for omkring 200 år siden, og som fik stor betydning for dansk kirkeliv? Måske bevæger vi os væk fra det umiddelbart forståelige som et ideal og hen til det billedskabende som det, der giver rum for den kristentro, som salmerne altid har været en væsentlig formidler af?

Enkelhed og gentagelse

Så vidt jeg kan se, findes der – i en lang række af de salmer, der skrives i disse år – implicit et bidrag til den verserende debat om den folkekirkelige liturgi. For hvor en væsentlig del af ældre salmer gør brug af mange vers med en høj

sproglig densitet, skrives der i dag salmer på få vers og med en sproglig enkelhed, der samtidig synes destilleret ind til et meget præcist udtryk. Det er dermed salmer, der kan gøre en til tider teksttung gudstjeneste lettere. Men det er også salmer, der tager alvorligt, at det faktisk er en kompliceret proces at synge salmer: man skal forholde sig til på én gang at synge en melodi – som man ofte skal lære, mens man samtidig synger teksten – samtidig med, at man læser ordene, som skal 'lægges på' melodien, inden man endelig når til at forstå tekstens sammenhæng.

Jeg vil derfor hævde, at det er vanskeligt at synge salmer – og så har jeg slet ikke taget i betragtning, at det for mange ikke er naturligt at bruge sin sangstemme. Det er derfor væsentligt, at der i nyskrevne salmer eksperimenteres med den korte og enkle form samt med gentagelsen, både i form af omkvæd og repetition af enkeltstående vers. Et eksempel kunne være Janne Marks 'Igen berørt' (*100 salmer* 849 og *Kirkesangbogen* 1004), som kan anvendes repeteret under altergangen og som enkeltvers efter bortsendelsesordene. Sådanne enkle og kortfattede salmer opfatter jeg som et vigtigt supplement til de mange salmer, som folder sig mere ud hvad angår længde og kompleksitet.

Salmemelodien og fællessangen

Naturligvis er melodien en væsentlig del af salmen som helhed og en afgørende faktor i forhold til dens udbredelse. En musikalsk fornyelse af salmegenren opfattes umiddelbart af mange, og man har da også i mange år diskuteret, hvad de såkaldt 'rytmiske' melodier (et udtryk, der anvendes i mangel af bedre) har gjort for salmesangen generelt. Nogle hævder, at synkoper og 'lifts' tilfører fællessangen liv og energi, mens andre påpeger, at det er vanskeligt at yde disse melodier retfærdighed i en syngende forsamling. Selv om flere kirker i dag er udstyret med klaverer eller flygler, der egner sig bedre til akkompagnement af 'rytmiske' salmemelodier – og der flere steder er ansat kirkemusikere, som betjener dem på bedste vis – er det reelt kun et fåtal af de melodier, der skrives i dag, der falder inden for denne kategori. At flere af salmerne fra 'den første nye salmebølge' forsynedes med melodier, der afspejlede tidens 'rytmiske' musik, bevirkede en distancering fra den måde at skrive salmemelodier, der havde hersket fra slutningen af det nitten-

Hvordan har dansk salmeskrivning det lige nu?

de århundrede (og som lanceredes af Thomas Laub): melodien skulle være tekstens ydmyge tjener og skulle derfor ikke tiltrække sig opmærksomhed. Det er i det lys, at man skal se det arbejde med at skrive nye salmemelodier, som begyndte for et halvt århundrede siden, og som fortsat gøres.

Efter min mening hersker der i dag en udbredt forståelse af, at det er fællessangen, der er salmemelodiens 'Sitz im Leben', hvorfor de forskellige musikalske stilarter i høj grad tilpasses dette forhold. Ud over dette eksperimenterer komponisterne med at få melodien til at 'stemme sammen' med deres tekst. Som et eksempel på det kan det nævnes, at de to ovennævnte salmebogstillæg deler nitten salmetekster, hvoraf kun de otte har samme melodi i de to udgivelser; resten af disse tekster har forskellige melodier. Det siger imidlertid også noget om, at vi i Danmark har en tradition for, at der til den samme tekst godt kan knyttes flere melodier – som kan give teksten en forskellig musikalsk 'iklædning' og medvirke til at betone teksten på forskellige måder.

Salmemelodiens stilarter

Der er stor bredde i dansk salmemelodikomposition i dag – en bredde, der på mange måde svarer til teksternes. Bent Fabricius-Bjerre – der er mest kendt for andet end salmemelodier – har eksempelvis skrevet en melodi til en begravelsessalme (*100 salmer* 856), der skal kunne synges, efter man har hørt den en enkelt gang. Peter Navarro-Alonso, der er organist med en baggrund som saxofonist og komponist, har skrevet en nærmest minimalistisk melodi til en nadversalme (*Kirkensangbogen* 1005a) – den er bygget af en række store spring (i kvinter og kvarter), der repeterer sig selv i en uendelighed og giver salmen en nærmest meditativ karakter.

For mig at se bliver der i dag komponeret salmemelodier i et væld af stilarter og vanskelighedsgrader. Visse af dem læner sig op ad højskolesangstraditionen og er melodier, som er udformet med henblik på fællessang og med Schulz' mere end 200 år gamle ord har et 'Schein des Bekannten' (et skin af det bekendte). Mens der for 30-40 år siden som nævnt var stor fokus på melodians rytmik, bidrager flere musikere fra jazzens verden (eksempelvis Mads Granum og Thomas Reil) nu med melodier, der baserer sig på denne genres

melodiske og harmoniske forløb. En anden gruppe melodier – måske den, der er vokset mest gennem den allerseneste tid – er dem, der er skrevet af de ovennævnte ‘Singer-songwritere’. Det er melodier, der er inspireret af viserne og i høj grad er præget af den enkelte kunstners musikalske stil. Endelig vil jeg mene, at salmegenrens musikalske eklekticisme i høj grad også baner vejen for melodier af kirkemusikere, der bevidst forsøger at forny traditionelle melodiformer (eksempelvis Jakob Lorentzen, Christian Præstholm og Lars Sardemann) og derved fastholder, at salmemelodier kan skille sig ud fra mængden af andre fællessangsmelodier. Ligesom nogle digtere holder fast i tekstens præg af anderledeshed, synes det også at gøre sig gældende for nogle komponisters vedkommende.

Blandt salmernes melodier spores tillige såvel en tendens til en enkelhed, der udgøres af gentagne rytmiske og melodiske mønstre, som en mere intuitiv stil, hvor melodierne bevæger sig ad mere ukendte veje og derfor kan tage længere tid at lære. For så vidt er tendensen parallel med salmeteksternes forskelligartethed og giver derfor mulighed for forskellige tilgange til salmesangen. For skal vi synge det enkle og gennemskuelige, eller skal vi forsøge os med det, som kræver, at vi sætter nummeret på tavlen flere gange over en periode for at lære salmen? Lidt forenklet kan man sige, at førstnævnte burde tiltale lejlighedsmenigheden, mens sidstnævnte udfordrer kernemenigheden. Pragmatisk set vil et givent salmevalg oftest være en blanding, men måske er det nødvendigt, at kirkemusikere også tages med på råd, når søndagens salmevalg skal afbalanceres i forhold til forskellige hensyn – eller præst og musiker kan vælge at lægge sig fast på en særlig ‘tone’ såvel tekstligt som musikalsk.

Hvad sker der mon med salmerne i de kommende år?

Jeg hilser det meget velkomment, at dansk salmeskrivning anno 2019 – både hvad angår det tekstlige og det melodiske – udviser en meget stor stilistisk og indholdsmæssig spredning; så stor, at den nok næppe har sin lige i dansk salmehistorie. Men vil der også fremover blive skrevet nye salmetekster og -melodier med samme intensitet, som vi ser det i disse år? Det vil jeg formode – alene af den grund, at det seneste halve århundredes udvikling næsten

Hvordan har dansk salmeskrivning det lige nu?

har elimineret den opfattelse, at nye salmer ikke kan stå distancen mod de gamle. Samtidig vil opmærksomheden på den sproglige fornyelse af gudstjenestens led samt den igangværende diskussion om, hvad man egentlig kan tilføre gudstjenesten musikalsk og sangligt, utvivlsomt fortsat få digtere og komponister til at bidrage med nye salmer – og sikre, at der til stadighed afprøves, diskuteres og tages stilling til, hvad man ude i menighederne finder meningsfyldt at synge. Og endelig er der allerede ved at ske en slags 'historiens sigtning', idet der – selv om salmerne publiceres i stort tal (ud over i de to nævnte tillæg også i private udgivelser og på salmedatabasen.dk) – tegner sig et billede af, at et mindre antal af dem synges meget hyppigt. Muligvis er det salmer, der snart vil kunne betegnes som 'nyklassikere' og opnå samme popularitet, som 'Du, som har tændt millioner af stjerner' og 'Fyldt af glæde over livets under' blev til del hurtigt efter udgivelsen af DDS02. I så fald lever dansk salmesangstradition videre i bedste velgående.

Mads Djernes, sognepræst ved Nørremarkskirken, Vejle og forhenværende organist
E-mail: madj@km.dk

Redaktion

Christine Tind Johannessen-Henry
E-mail: ctj@km.dk

Jette Bendixen Rønkilde
E-mail: teojbr@cas.au.dk

Laura Lundager Jensen
E-mail: luje@phmetropol.dk

Jacob Bech Joensen
E-mail: jbj@km.dk

Kjeld Slot Nielsen
E-mail: kjsn@km.dk

Karina Juhl Kande
E-mail: kjk@km.dk

Lars Sandbeck
E-mail: lasa@km.dk

Rikke Juul
E-mail: rj@km.dk

Malene Bjerre
E-mail: mabje@km.dk

Mikkel Gabriel Christoffersen
E-mail: mch@teol.ku.dk

Henrik Brandt-Pedersen,
E-mail: henrik@eksistensen.dk

5041 0826
Svanemærket tryksag

Kritisk forum for praktisk teologi, 156
39. årgang (2019) udgives af redaktio-
nen i samarbejde med Eksistensen

Ansvarshavende redaktører for nr.
156: Gudstjenesten under forandring

Redaktion: Jacob Bech Joensen og
Christine Tind Johannessen-Henry

ISSN 0106 – 6749 © Forfatterne og
Kritisk forum for praktisk teologi

Kritisk forum for praktisk teologi
er sat hos Eksistensen og trykt hos
ScandinavianBook

Layout: freiheit09

Bestilling af tidsskriftet:

Eksistensen, Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C

tlf. 3324 9250

www.eksistensen.dk

e-mail: eksistensen@eksistensen.dk

Prisen for et abonnement på 39. årg.
(2019) er kr. 389,- (studerende kr.
308,-). Enkeltnumre sælges for kr.
159,-. En årgang er fire numre

Ældre numre af tidsskriftet kan fås
ved henvendelse til forlaget

Henvendelse vedrørende indlæg i
tidsskriftet kan rettes til forlaget eller
til redaktionens medlemmer

Udgivet med støtte fra
Ribe Stift og Viborg Stift